

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПРИВАТНИЙ ЗАКЛАД ВИЩОЇ ОСВІТИ
«ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА АКАДЕМІЯ ІВАНА ЗОЛОТОУСТОГО»

Факультет богословських і гуманітарних наук

Кафедра богослов'я

УДК 271.2+272/273-175-46-188.6

Т41

Тимків Людмила Михайлівна

**ПОРІВНЯЛЬНА ЕСХАТОЛОГІЯ БОЖОГО МИЛОСЕРДЯ:
КАТОЛИЦЬКЕ ВЧЕННЯ ПРО ЧИСТИЛИЩЕ
ТА ПРАВОСЛАВНЕ ВЧЕННЯ ПРО МИТАРСТВА**

Магістерська дипломна робота
на здобуття освітнього ступеня магістра
за освітньо-професійною програмою «Богослов'я»
спеціальності 041 «Богослов'я»

Науковий керівник:
Тучапець Василь Дмитрович
доктор наук з богослов'я,
завідувач кафедри богослов'я

м. Івано-Франківськ
2025 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ЧИСТИЛИЩЕ, ЯК СТАН ОЧИЩЕННЯ У ВЧЕННІ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ.....	7
1.1 Біблійні підстави науки про Чистилище	7
1.1.1.Старозавітні тексти	8
1.1.2 Новозавітні тексти.....	11
1.2 Навчання про Чистилище в вченні Католицької Церкви.....	15
1.2.1. Вчення Отців Церкви	16
1.2.2.Навчання Вселенський Соборів.....	34
1.3. Навчання про Чистилище в сучасному богослов'ї.....	39
1.3.1. Призначення людини – спільнота з Богом.....	39
1.3.2. Персоналістичне бачення очищення	43
РОЗДІЛ 2. ВЧЕННЯ ПРО МИТАРСТВА У ПРАВОСЛАВНІЙ ЦЕРКВІ.....	47
2.1. Значення митарств, згадки про них Отцями Церкви та в сучасному навчанню	47
2.2. Митарства у видінні блаженної Теодори	57
РОЗДІЛ 3. ПОРІВНЯННЯ ЗАХІДНОГО ТА СХІДНОГО ВЧЕННЯ ПРО ЧИСТИЛИЩЕ Й МИТАРСТВА	66
3.1. Спільні елементи Східного та Західного вчення.....	66
3.2. Відмінні елементи Східного та Західного вчення	76
ВИСНОВКИ	86
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	90

ВСТУП

Актуальність дослідження зумовлена суспільним запитом, що відображено в сучасному зацікавленні суспільством питаннями есхатології, а особливо тих, що стосуються Божого милосердя та прощення гріхів. Теоретична складова дослідження полягає в аналізі та синтезі основних вітчизняних та іноземних джерел про чистилище та митарства. Практична складова дослідження полягає в тому, що його результати можуть бути використані під час наукових конференцій, симпозіумів та катехизацій, присвячених питанням есхатології загалом та Божого Милосердя (Чистилища, Митарств) зокрема.

Ця магістерська дипломна робота, присвячена проблемі «Порівняльна есхатологія Божого Милосердя: католицьке вчення про Чистилище та православне вчення про Митарства» виконується в рамках комплексної теми науково-дослідної роботи кафедри богослов'я, науково-дослідного інституту родини і капеланства та науково-дослідного інституту канонічного права: «Християнська віра в Бога – парадигма духовних сил людини в кризових ситуаціях сучасного українського соціуму», термін виконання з 01.10.2022 року по 30.09.2025 року (затвердженої рішенням Вченої ради Академії, протокол № 2 від 15.09.2022 року).

Об'єктом дослідження є есхатологічне вчення Боже Милосердя.

Предметом дослідження є католицький огляд біблійних текстів, Традиції та сучасного богослов'я про чистилище, погляд Православної Церкви на Митарства, митарства у видінні блаженної Теодори, спільні та відмінні риси між Західним та Східним вченням.

Метою дослідження є висвітлення порівняльної есхатології Божого Милосердя: католицького вчення про Чистилище та православного вчення про Митарства.

На основі мети було визначено **завдання**:

1. Здійснити аналіз першоджерел та наукової літератури, присвяченої тематиці Чистилища та Митарств;
2. Дослідити біблійне вчення про чистилище;
3. Охарактеризувати вчення Отців Церкви та Вселенських Соборів про чистилище;
4. Викласти сучасне вчення Католицької Церкви про Чистилище;
5. Проаналізувати Східне вчення про Митарства;
6. Вказати особливості митарств у видінні блаженної Теодори;
7. Зазначити спільні та відмінні елементи Західного та Східного вчень про Боже Милосердя.

Методологічною основою дослідження проблеми порівняльної есхатології Божого Милосердя: католицького вчення про Чистилище та православного вчення про Митарства є комплекс наукових принципів (серед яких застосовано раціональності та систематичності), а також загальнонаукових та спеціальнонаукових методів. Серед загальнонаукових методів було використано такі: систематизації, узагальнення та класифікації, аналізу та синтезу, індукції й дедукції. Конкретно-наукові методи у цьому дослідженні – германевтичний, хронологічний, літературно-критичний, систематично-богословський та порівняльно-богословський. Германевтичний метод був використаний під час опису та тлумачення біблійних текстів щодо Чистилища, хронологічний метод пригодився у формування поетапного висвітлення питання Божого милосердя в обидвох Традиціях. Літературно-критичний метод став корисним під час тлумачення творів Отців Церкви та аналізу інших важливих богословських текстів. Систематично-богословський метод пригодився у систематизації основних богословських понять, які були потрібні для опису тематики. Порівняльно-богословський метод став у нагоді для написання третього розділу, що безпосередньо описує спільні та відмінні елементи між Західною та Східною традиціями.

Матеріали дослідження. Джерельна база включає фундаментальні церковні документи, серед яких Догматична конституція Другого Ватиканського

Собору «Світло народів» (*Lumen Gentium*), енцикліка Папи Бенедикта XVI «Спасенні надією» (*Spe salvi*), Катехизм Католицької Церкви та Катехизм УГКЦ. Важливим первинним джерелом є також праця Папи Григорія I «*De vita et miraculis partum italicorum*».

Значну частину використаних матеріалів становлять біблійні коментарі та екзегетичні праці, зокрема «Міжнародний Біблійний Коментар» за редакцією В. Р. Фармера, який містить ґрунтовний аналіз біблійних текстів, що стосуються посмертної долі людини.

У дослідженні використано праці сучасних католицьких богословів, таких як Ганс Урс фон Бальтазар, Карл Ранер, Ладіслаус Борос, які пропонують глибоке теологічне осмислення концепції чистилища. Православну перспективу представлено роботами архієпископа Лазаря (Пухала), отця Серафима (Роуза), Михайла Помазанського та інших православних богословів.

Особливу цінність мають порівняльні дослідження католицького та православного богослов'я, представлені у працях сучасних науковців, таких як Б. Коваль, С. Ціхліс, А. Бернштейн. Ці роботи дозволяють простежити спільні точки та відмінності у розумінні посмертного очищення в католицькій та православній традиціях.

Використані джерела охоплюють період від святоотцівської доби до сучасності та представлені різними мовами: українською, англійською, польською, латинською. Це дозволяє провести всебічний аналіз проблематики та врахувати різні богословські та культурні перспективи у дослідженні питань посмертної долі людини.

Наукова новизна. На основі доступних першоджерел та наукової літератури здійснено дослідження про порівняльну есхатологію Божого Милосердя: католицьке вчення про Чистилище та православне вчення про Митарства.

У магістерській роботі **вперше** в українській богословській літературі висвітлено питання порівняльної есхатології Божого Милосердя: католицького вчення про Чистилище та православного вчення про Митарства крізь призму

вітчизняних та іноземних праць, звернено увагу на питання митарств у критичній сучасній англомовній літературі.

Отримали **подальший розвиток теми**, які стосуються порівняння вчення обидвох Традицій. Також на особливу увагу заслуговує тематика митарств у сучасному Східному богослов'ї.

Практичне значення роботи полягає в тому, що відображені тут емпіричний матеріал, положення, узагальнення, висновки та рекомендації можуть бути використані у лекційних курсах з дисциплін «Основи християнської віри», «Патрологія та патристика», «догматичне богослов'я», під час написання спеціальних праць (монографій, наукових статей, дисертаційних досліджень на здобуття наукових ступенів доктора філософії та доктора наук, дипломних робіт за ОР бакалавра та магістра) з догматичного богослов'я. Ця праця буде також корисною під час проведення катехизацій, форумів та наукових конференцій, які стосуватимуться питання есхатології, а особливо Чистилища та Митарств.

Апробацію результатів дослідження здійснено під час обговорення результатів підготовки магістерських дипломних робіт на засіданнях кафедри богослов'я та кафедри соціально-гуманітарних дисциплін у 2024-2025 роках.

Під час написання магістерської роботи було опубліковано статтю «Святе Письмо як особлива сфера зацікавлення наукової, проповідницької та перекладацької діяльності єпископа Софрона Мудрого. Добрий Пастир: науковий вісник Івано-Франківської академії Івана Золотоустого. Богослов'я. Філософія. Історія, (19), 47 - 53. doi: <https://doi.org/10.52761/2522-1558.2024.19.1.41>», присвячену тематиці діяльності владики Софрона Мудрого у сфері біблійного богослов'я. Отримані результати статті стали корисними під час підготовки магістерського дослідження, зокрема у розділі 1, де було досліджене Святе Письмо за допомогою Біблійного словника, перекладеного під редакцією Владики Софрона.

Структуру роботи складають вступ, три розділи, 7 підрозділів, висновки, перелік використаних джерел і літератури (всього 62 позиції). Основний зміст висвітлено на 80 сторінках, загальний обсяг роботи становить 98 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ЧИСТИЛИЩЕ, ЯК СТАН ОЧИЩЕННЯ У ВЧЕННІ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ

Католицьке вчення про чистилище займає важливе місце в богослов'ї, відображаючи глибокі аспекти віри в милосердя, справедливість і спасіння. Ця догма була предметом теологічних дискусій протягом століть, знаходячи своє вираження у працях таких видатних богословів, як святий Августин, Фома Аквінський, а також у рішеннях Вселенських соборів. Розуміння природи чистилища, його функції та значення у процесі спасіння душі залишається актуальним питанням у контексті католицької традиції.

У цьому розділі буде розглянуто основні аспекти католицького вчення про чистилище, зокрема історичні витоки цієї доктрини, її розвиток у контексті догматичного богослов'я, а також сучасне богословське трактування. Особлива увага приділяється біблійним і теологічним основам цього вчення, які демонструють зв'язок між ідеєю чистилища та розумінням гріха, прощення і божественної справедливості.

1.1. Біблійні підстави науки про Чистилище

Досліджуючи концепцію очищення після смерті, можна зустріти різні спроби пояснити виникнення цього стану. Та всі вони беруть за основу деякі фрагменти біблійних текстів. Для глибшого проникнення в історію постанови та розвитку цієї концепції слід звернутися до основного джерела, а саме Святого Письма Старого та Нового Завітів. Адже в ньому є представлено історії, що вказують нам про очищення після смерті та доцільність молитви за померлих. Можемо побачити початок формування

цієї концепції у Старому Завіті та у Новому Завіті, що має в собі особистий, спільнотний, історичний та есхатологічний аспекти. Спершу буде представлено біблійне розуміння очищення у Старому Завіті, а потім у Новому Завіті, беручи до уваги часовий аспект розвитку біблійного вчення про очищення після смерті та молитви за померлих.

1.1.1. Старозавітні тексти

Основним текстом у Старому Завіті в якому йде мова про стан очищення, під яким ми розуміємо чистилище, – є фрагмент із II книги Макавеїв. В цій книзі є подана історія, яка вказує що існує надолуження, яке відбувається після смерті за вчинені і ще не відпокутувані гріхи.

«Вони знайшли тоді під тунікою в кожного з померлих дрібні речі, посвячені ямнійським ідолам, що були юдеям заборонені законом, тож усім стало ясно, що вони через те й полягли. В той час усі благословили Господа, справедливого Суддю, який чинить скрите явним; і почали вони молитися, бажаючи, щоб гріх, який стався, простився їм цілковито. Юда ж, шляхетний муж, умовив вояків берегти себе чистими від усякого гріха, не пускаючи з ока те, що сталося з-за гріха полеглих. Він зібрав, з кожного поголовно, зо 2 000 драхм сріблом, і послав їх у Єрусалим, щоб принести жертву за гріх; тим вельми гарним та благородним вчинком він виявив, що мав на думці воскресіння, бо якби він не надіявся, що полегли встануть (з мертвих), зайвим і смішним було б молитися за мертвих. При цьому мав він на увазі прекрасну нагороду для тих, що благочестиво вмирають, – що за свята й благочестива думка! Тому він і приніс жертву переблагання за мертвих, щоб вони звільнилися від гріха» (2 Мак 12,40- 46).¹

¹ Святе Письмо Старого та Нового Завіту / перекл. о. Іван Хоменко, Львів: Місіонер 2007.

Фахівці із давнього юдаїзму та екзегети Біблії не дійшли згоди відносно точної інтерпретації цього непростого тексту, в якому є присутня алюзія на вірування та практики, про які не згадується в інших місцях. Проте, Святі Отці бачили в цьому тексті підтвердження двох основних елементів чистилища: можливість очищення із гріхів після смерті та ефективність молитви за померлих.²

Із цього уривку ми можемо зрозуміти, що Юда Макавей має тверду впевненість у воскресіння мертвих та очищенні із гріхів після смерті. Як би це було не так, то тоді зникає необхідність в молитві та жертві за померлих. Юда Макавей молиться сам та змушує народ Ізраїлю молитися, щоб Бог пробачив гріх, який вчинили його воїни. Вони померли, борючись за благородну справу, але звернули свій погляд до фальшивих богів і були за це покарані. З огляду на цю провину, він наказав зробити збірку зі здобичі й відіслав її в Єрусалим, щоб принести «жертву за гріх».

Бачимо, що тут є присутнє розуміння того що живі можуть допомагати померлим очиститися від гріхів за допомогою їхньої молитви і милостині.³ Ця подія є доказом того, що в давнину у євреїв існувала віра у можливість прощення гріхів померлих. Вчинок Юди Макавея зазнав неабиякого схвалення в книзі Макавеїв: «Тим вельми гарним та благородним вчинком він виявив, що мав на думці воскресіння, бо якби він не надіявся, що поляглі встануть (з мертвих), зайвим і смішним було б молитися за мертвих» (2 Мак 12, 43- 44).⁴

Також ця біблійна цитата показує наскільки велике значення мають молитви живих за померлих. Бо якби померлі, які провадили побожне життя але в момент смерті були в стані гріха одразу потрапляли б в пекло, то тоді

² Ле Гофф Ж. Рождение чистилища / перекл. с фр. В. Бабинцева, Т. Краевой. Екатеринбург : У-Фактория, 2009. С. 6.

³ Ценгер Э. Введение в Ветхий Завет (Современная библеистика) / перекл. К. Битнер, М. Паит, Е. Солодухіна / за ред. В. Вітковського, Москва: Библийско-богословский институт св. Апостола Андрея 2008, С.421.

⁴ Святе Письмо Старого та Нового Завіту / перекл. о. Іван Хоменко, Львів: Місіонер 2007.

така молитва була би без сенсу. В традиції єврейського народу існувало переконання про очищення після смерті, бо інакше не приносили б за померлих відкупної жертви.⁵ І що існує проміжний стан, в якому душі можуть очиститися від гріхів.⁶ Якщо б це тоді не було загально прийнято, то ніхто і ніколи б не чув про складання цієї пожертви і на прохання Юди піднялася б хвиля бунту і непокори, а не схвалення.

Іншим питанням є звідки цей звичай бере початок у єврейському народі. Відповідь на це питання є нам невідомою. Проте, ми знаємо, що він триває у євреїв і до сьогоднішнього дня. Про це свідчить формула щоденної молитви за душі померлих, яка записана в їхніх книжках, також про це свідчать таблички, на яких виписані імена померлих, щоб молитися за них, відповідно до змінюваної формули, через визначену кількість субот.

Є присутня наступна традиція в єврейській культурі, коли в дитини помирає батько то тоді вона повинна цілий рік відмовляти певну молитву за померлого батька. Така практика є і тепер в єврейській культурі. Називаються ці молитви за померлих – קדיש יתום (кадиш ят).⁷ Отже, ще задовго до Ісуса Христа була практика молитви за померлих, і ніде не бачимо, щоб Він чи Апостоли засуджували цей звичай.

Наступною є цитата, яка стосується чистилища є із книги Товита: «Вилий своє вино та хліб на гробі справедливих, а грішникам не давай нічого» (Тов 4,17).⁸ В даному біблійному вірші бачимо що є різниця між вшануванням померлих грішників і праведників, на яку вказує автор. Дія про яку йде мова, є милостинею, що слід приносити на пам'ять про померлих. І вона є в свою чергу потрібною для відпущення гріхів тих померлих, які були праведні, але можуть мати якийсь гріх, який потрібно

⁵ Віллен Ван Хентен Я. «Друга книга Макавеїв» // ред. В. Р. Фармер (ред.), Міжнародний Біблійний Коментар, II: Пятикнижжя та історичні книги / Львів: Свічадо 2017, С. 547.

⁶ Катехизм Католицької Церкви, Львів: Місіонер 2002, п. 1031. С. 254-255.

⁷ «Кадиш» // сайт: moshiaich.ru, 11 травня 2005, <https://moshiach.ru/lesson/prayer/1302_64_19.html> (дата звернення: 03.10.2022).

⁸ Святе Письмо Старого та Нового Завіту / перекл. о. Іван Хоменко, Львів: Місіонер 2007.

спокутувати. Цей вислів можна трактувати як свідчення про поминальні трапези на гробі померлого. Але вони без сумніву підтверджують віру у поліпшення потойбічної долі за допомогою молитви.⁹ Блаженний Августин пояснює цей вірш так, що поминання за померлих можна робити тільки за праведних.¹⁰

Про звичай давати милостиню задля відпущення гріхів написано також в книзі Даниїла та Сираха: «Тому, о царю, нехай моя порада буде тобі до вподоби: спокутуй твої гріхи милостинею і твої переступи – милосердям до бідних; може, й продовжиться твій спокій-благополуччя»(Дан 4,24)¹¹; «Як палкий вогонь гасить вода, так і милостиня гріхи відпускає» (Сир 3,30)¹². Ці цитати представляють нам традицію юдейського суспільства поминати та молитися за своїх померлих. Та, що жертва і молитва мають вплив на очищення померлого.

Пророк Малахія (Мал 3,3) говорить, що Господь своїх так очищає, подібно як ювелір у вогненній печі золото і срібло. Як добрий різьбяр раз по раз ударяє по каменю, так Господь поновлює удари Своєї справедливості, поки в душі не відтворить образ Своєї досконалості і вчинить її гідною неба. Пророк Ісая (див. Іс 4, 4) повідомляє, що Господь Своїх дітей очищає духом суду і вогню. Ці образи довершують та підтверджують розуміння того факту, що в свідомості євреїв, було захищене глибоке розуміння та віра в місце очищення після смерті.¹³

1.1.2 Новозавітні тексти

⁹ Новел І. «Книга Товита» / В. Р. Фармер (ред.), Міжнародний Біблійний Коментар, II: Пятикнижжя та історичні книги /, Львів: Свічадо 2017, С. 470.

¹⁰ Блаженний Августин Творения / ред. Еремеева, Санкт-Петербург: УЦИММ-Прес 1998, С. 437.

¹¹ Святе Письмо Старого та Нового Завіту / перекл. о. Іван Хоменко, Львів: Місіонер 2007.

¹² Там само.

¹³ Граффі Е. «Книга пророка Малахії» / В. Р. Фармер (ред.), Міжнародний Біблійний Коментар, III: Повчальні та пророчі книги /, Львів: Свічадо 2017, С. 593.

Книги Нового Завіту є багатими на тексти, які також вказують на вчення про очищення. В двох євангелістів, (Матея та Луки) є подані схожі тексти, які використовуються для підтвердження концепції про існування чистилища.

В Євангелії від Матея є подана історія про те, що той хто провинився, не вийде із темниці, аж доки не заплатить останнього шага. «Мирися з твоїм противником швидко, коли ти ще з ним у дорозі, щоб противник часом не віддав тебе судді, а суддя возному, щоб тебе не вкинули в темницю. Істинно кажу тобі: Не вийдеш звідти, доки не заплатиш останнього шага» (Мт 5, 25-26).¹⁴ Схожий текст подає і євангеліст Лука: «Бо коли, отже, йдеш з противником своїм до уряду, намагайся визволитися від нього в дорозі, щоб не потяг тебе до судді, і суддя не видав тебе возному, а возний щоб не кинув тебе до в'язниці. Кажу тобі: Не вийдеш звідти, аж поки не віддаси останнього шага» (Лк 12, 58-59).¹⁵

Ісус Христос порівнює чистилище із в'язницею, до якої кидають душу, яка є не повністю очищеною. Цим Ісус Христос каже, що подібно до того, як людина чинить розумно, коли мириться зі своїм приятелем до того, як він віддасть її до суду, так без зволікань потрібно примиритися в тому житті зі своїм противником, щоб через нього не потрапити до рук суворого судді, який би послав до місця кари.

Цей текст має соціальне застосування, та в Луки він набирає есхатологічного виміру.¹⁶ Якщо б не можна було сплатити поза цим життям все до останнього шага, то, Ісус Христос не вибрав би такого порівняння з боржником, якого звільняють з в'язниці аж тоді, коли він сплатить весь свій борг.

¹⁴ Святе Письмо Старого та Нового Завіту / перекл. о. Іван Хоменко, Львів: Місіонер 2007.

¹⁵ Там само.

¹⁶ Єрусалимська Біблія. Новий Завіт і Псалми зі вступами і коментарями з «La Bible de Jerusalem» / ред. о. Т. Барщевський, перекл. о. І. Хоменко, Львів: Свічадо 2009, С.74.

У євангелиста Матея Ісус Христос говорить: «Тому кажу вам: Усякий гріх, усяка хула проститься людям; але хула на Духа не проститься. І коли хтось каже слово проти Сина Чоловічого, йому проститься. Коли ж хтось скаже проти Святого Духа, йому не проститься ні в цьому світі, ні на тому» (Мт 12, 31-32)¹⁷. Отже, прощення за гріхи, окрім хули на Святого Духа, можна отримати на «тому» світі, бо інакше ті Христові слова не мали би значення.¹⁸

Іншої бо основи ніхто не може покласти, крім покладеної, якою є Ісус Христос. Коли ж хтось на цій основі будує з золота, срібла, самоцвітів, дерева, сіна, соломи, кожного діло стане явне; день бо Господній зробить його явним; бо він відкривається в огні, і вогонь випробовує діло кожного, яке воно. І коли чиєсь діло, що його він збудував, устоїться, той прийме нагороду; а коли чиєсь діло згорить, то він зазнає шкоди; однак він сам спасеться, але наче крізь вогонь (1 Кр 3,11-15).¹⁹

Цей текст є непростим для розуміння і він став основним для генезису чистилища в середні віки. Тут виділяється ідея, що в світі після смерті є відмінність між людьми в залежності від гідності кожної і що є певне відношення між заслугами людини та її прогрішеннями, з одного боку та між нагородою та карою з іншого і що кінцеве випробування кожного відбудеться після смерті, на тому світі. Але момент цього випробування не співпадає із часом Страшного Суду.²⁰

Апостол Павло пише тут про Божий Суд, де діла, життя віруючих будуть випробувані після смерті. Мова йде про те, що вчинки пройдуть неначе через «вогонь». Образ вогню в Святому Письмі метафорично використовується для подвійного пояснення: як образ очищення (Мал 3, 2-

¹⁷ Святе Письмо Старого та Нового Завіту / перекл. о. Іван Хоменко, Львів: Місіонер 2007.

¹⁸ Єрусалимська Біблія. Новий Завіт і Псалми зі вступами і коментарями з «La Bible de Jerusalem» / ред. о. Т. Барщевський, перекл. о. І. Хоменко, Львів: Свічадо 2009, С.187.

¹⁹ Святе Письмо Старого та Нового Завіту / перекл. о. Іван Хоменко, Львів: Місіонер 2007.

²⁰ Ле Гофф Ж. Рождение чистилища / перекл. с фр. В. Бабинцева, Т. Краевой. Екатеринбург : У-Фактория, 2009. С. 72.

3, Мр 9,49); і як образ поглинання та знищення (Мт 3,12, 2 Сл 1,7-8). В залежності від якості праці, щось спалюється, а щось очищується. В поданому уривку йде мова про вогонь після нашої смерті, який не тільки випробовує, але й спалює, який не тільки освітлює наші вчинки, але й очищує все зайве. Тобто, що душа має пройти шлях очищення на якому вона очиститься від всього зайвого та гріховного.²¹

Святе Письмо зображає вогонь як особливий засіб караючої Божої справедливості. Вогонь чистилища є наче очищувальною купіллю для душі, з якої буде змитий весь бруд і плями гріха муками страждання.²² Це Новозавітне пояснення підтверджується словами пророка Ісаї, який говорить: «Обмиє Господь бруд дочок сіонських і очистить Єрусалим – духом руйнування» (Іс 4,4)²³. Тому вогонь чистилища потрібно розуміти не в переносному значенні, а як правдивий вогонь, що палить і викликає страждання (див. 1 Кр 3, 15). Тут йде мова саме про вогонь, як інструмент очищення. «Не увійде до нього (неба) ніщо нечисте» (Од 21, 27).²⁴

Душа, заплямована гріхом, не може злучитися з Господом, бо ніщо нечисте не може Його осягнути. Хоча повсякденний гріх не смертельний для душі, але, у всякому разі, є для неї плямою, брудом. Тому душа мусить очиститися перед тим, як з'єднатися з Богом. Легкий гріх – це ще не відступництво від Бога, але, в меншій чи більшій мірі, посягання на применшення слави Божої Величі. Найкраще можемо це зрозуміти, коли порівняємо грішника, який кається в хвилині смерті, зі святою людиною. Один провів ціле своє життя на молитві, на добрих учинках; інший, хоча шкодує за свої гріхи, але ціле своє життя змарнував, служачи світові, тілу, нечистим силам. Чи здоровий глузд не визнає за слушне, щоб у

²¹ Леске А. «Євангеліє від Матея» / В. Р. Фармер (ред.), Міжнародний Біблійний Коментар, IV: Євангелія та Діяння апостолів, Львів: Свічадо 2019, С.54.

²² Фердінанд Г. Чистилище. Страждання, радощі та приятелі бідних душ. / перекл. Л. Довга, Львів: Місіонер 1996, С.10.

²³ Святе Письмо Старого та Нового Завіту / перекл. о. Іван Хоменко, Львів: Місіонер 2007.

²⁴ Там само.

потойбічному житті доля їхня була, хоча до часу, відмінною, тобто, аби розкаяний грішник ще відпокутував якусь додаткову кару.²⁵

Бо й Христос, щоб привести нас до Бога, один раз постраждав за гріхи наші: праведник - за неправедних, умертвлений тілом, але оживлений у дусі, в якому він пішов проповідувати навіть тим духам, що в темниці; тим, що колись були неслухняні, яких очікувало довготерпіння Боже за часів Ноя, коли будувався ковчег, в якому мало, тобто вісім душ, урятувалися водою (1 Пт 3, 18-20).²⁶

Ісус Христос після своєї смерті, зі слів Петра, також пішов втішити тих «що були неслухняні»²⁷. Цей образ не міг відноситися до пекла, бо там немає покаєння і не має виходу із нього, тому й немає сенсу йти туди. Також є видна вказівка на необхідність випробування людини в цьому світі.

Грецьке слово «φυλακή» яке перекладається, як «темниця», є таким самим словом, яке використовував Петро для позначення аду та тим самим словом, що його використав був Ісус, коли навчав примиритися із суперником як найшвидше «... не кинули тебе в темницю ...» (Мт 5, 25).

Отже, на основі проведеного дослідження текстів Святого Письма, можемо сформулювати висновок, що Церква не придумувала собі вчення про чистилище, а навпаки, вона просто повторила і роз'яснила те, про що написано в Старому Завіті та, що Ісус із апостолами навчали стосовно надії на загробне життя.

1.2 Навчання про Чистилище в вченні Католицької Церкви

²⁵ Єрусалимська Біблія. Новий Завіт і Псалми зі вступами і коментарями з «La Bible de Jerusalem» / ред. о. Т. Барщевський, перекл. о. І. Хоменко, Львів: Свічадо 2009, С.187.

²⁶ Святе Письмо Старого та Нового Завіту / перекл. о. Іван Хоменко, Львів: Місіонер 2007.

²⁷ Леске А. «Євангеліє від Матея» / В. Р. Фармер (ред.), Міжнародний Біблійний Коментар, IV: Євангелія та Діяння апостолів, Львів: Свічадо 2019, С.64.

Святе Письмо є основою на якій будують свої теорії та концепції стосовно чистилища святі отці Церкви. Погляди кожного є унікальним, з огляду на час та середовище коли вони працювали. Реагуючи на виклики свого часу вони розкривали все глибше питання концепції чистилища та доводили її до певного логічного закінчення, аж до того моменту коли вона не стала попри ряд суперечок та неприйняття із боку Східної Церкви, догмою Західної Церкви.

1.2.1. Вчення Отців Церкви

Історія формування науки про Чистилище починається із парадоксу. Ті Отці, які першими взялися розвивати цю науку були за походженням греками. І на диво, саме грецька духовність не прийняла догми про Чистилище.

Спершу мова піде про Климента Олександрійського та Орігена. Обоє є яскравими представниками християнського богослов'я Олександрійської школи II-III ст. Основа їхнього вчення про очищення, з одного боку виходить із філософських та релігійних навчань, а з іншого боку є плодом роздумів над Біблією та юдео-християнською есхатологією.²⁸

У філософії Платона, якій надавали перевагу ці богослови, присутня ідея що, покарання є добродійством богів. Тобто, що «покарання» богів – це не кари, але інструменти виховання, спасіння, очищення. Платонова думка була розвинута і отримала прийняття і підтримку в наступників. Звідси бере свій початок думка що будь-яка Божа кара є людині на очищення та спасіння.²⁹

²⁸ Ратцингер Й. Смерть и по ту сторону смерти/ перекл. А. Казаков, Санкт-Петербург: Esxaatos 2014, С.171.

²⁹ Татаркевич В. Історія філософії: Т. 3: Філософія XIX століття і новітня / перекл. О. Гірний, Львів: Свічадо 1999, С.57

За основу своєї концепції Отці взяли із Старого Завіту розуміння вогню, як інструменту Божого, а із Нового Завіту концепцію випробувань та очищення після смерті.³⁰ Для Климента, Бог не може бути месником. Проте він говорить у своїй праці:

«Однак Провидіння карає нас як учитель учнів або як батько своїх дітей. Бог не карає у власному розумінні цього слова, бо покарання є помста за завдані збитки, але хіба можливо завдати шкоди Богу? Отже, його покарання, що присилається індивідуально або колективно, спрямовані на благо тих, що отримують кару».³¹

Климент Олександрійський поділяє грішників і типи покарань на дві групи. А саме очищення має відбуватися за допомогою вогню. Він вживає цей образ під впливом філософії Геракліта і стоїків. Проте, якщо вони розуміють «вогонь» як космологічну величину, то Климент вбачає у ньому, подібно до Платона і Філона, антропологічну виховну силу. В земному житті для грішників що можуть виправитися покарання є виховним елементом, а для тих що не можуть – карою.³² В іншому житті покарання ділиться на два види: для невинуватих – спалюючий вогонь, для інших – освячуючий вогонь. Категорія грішників що можуть виправитися включала також грішників, які розкаялися і примирилися з Богом перед смертю, але не мали часу відпокутувати гріхи.³³

Климент Олександрійський каже у своєму творі «Стромати»: «Вірний, витерпівши великі карні муки, переходить до кращого, ніж попередній стану, зазнавши страшної кари за гріхи, які допустився після Хрещення».³⁴

³⁰ Акерман Й. Утіха бідних душ /перекл. В. Угринюк, Івано-Франківськ: Нова зоря 2002, С. 15

³¹ Олександрійський К. Стромати / перекл. Е. Афонасин, Санкт-Петербург: Издательство Олега Абышко 2003, С.359.

³² Татаркевич В. Історія філософії: Т. 3: Філософія XIX століття і новітня / перекл. О. Гірний, Львів: Свічадо 1999, С.63.

³³ Дельєж Р. Нариси з історії антропології / перекл. Є. Марічев, Київ: Києво-Могилянська академія 2008, С.78

³⁴ Славомир С. Робер Я. –З. Основи догматичного богослов'я / перекл. О. Старко, Львів: Місіонер 1997, С.489.

Думка про потойбічне очищення займає центральне місце в богослов'ї Климента Олександрійського. Свої доведення він опирає на Перше послання до Коринтян (1 Кр 3, 13-14) та на інші місця Святого Письма, де трапляється слово «вогонь». Розуміння якого було відносно змінено під впливом його еkleктичної філософії.³⁵ Таке сформоване філософією олександрійське розуміння очищення призвело згодом до стриманості східних церков стосовно прийняття навчання про Чистилище. Очищення охоплює, згідно з Климентом, людину в її цілому бутті й триває також після смерті.³⁶ Тоді як в старозавітній історії про Юду Макавея (2 Мак 12) бракує свідчення про сам спосіб очищення. Оскільки вогонь для Климента слугував тільки для очищення, а покарання – для виховання, то і сам він недалеко відійшов від вчення про апокатастазис, інакше кажучи, пекельного вогню немає, залишається лише вогонь очищення.³⁷ Послідовником цих думок став Оріген.

В концепції Орігена перейти через вогонь мають всі люди, навіть праведники, тому що немає абсолютно чистої, без плями провини та гріха, людини. Кожна душа є грішною через сам факт союзу із тілом. Для Орігена, як і для Климента існувало два роди грішників, а саме: праведники, які мають недосконалості та грішники, які мають тяжкі гріхи.

Для Климента Олександрійського категорія грішників що можуть виправитися включала грішників, які розкаялися і примирилися з Богом перед смертю, але не мали часу відпокутувати.³⁸ Концепція, яка перетворила Орігена в єретика, полягала в тому що немає грішника настільки нерозумного, затверділого і не виправного, який не виправився б

³⁵ Татаркевич В. Історія філософії: Т. 3: Філософія XIX століття і новітня / перекл. О. Гірний, Львів: Свічадо 1999, С.142.

³⁶ Ратцингер Й. Смерть и по ту сторону смерти/ перекл. А. Казаков, Санкт-Петербург: Esxaatos 2014, С.178.

³⁷ Александрійський К. Строматы / перекл. Е. Афонасин, Санкт-Петербург: Издательство Олега Абышко 2003, С.146.

³⁸ Ратцингер Й. Смерть и по ту сторону смерти/ перекл. А. Казаков, Санкт-Петербург: Esxaatos 2014, С.180.

вкінці і не досягнув врешті-решт Раю. А пекло він розумів як місце тимчасове.

Орігенова концепція стверджує, що після смерті душа не припиняє вдосконалюватися і їй, якою б вона грішною не була, є можливо досягнути вічність із Господом. Це і є апокатастазис. Для Орігена він є за своєю суттю позитивним і прогресивним процесом покаяння. Попри великий вклад у розвиток навчання про Чистилище, його концепція все ще не була зрозуміла і чітко визначена. Він не ставив акцент на минулий характер чистилища, через що могли виникнути плутаниці із пеклом.³⁹

Вклад святого Кипріяна в розвиток науки про чистилище теж є не малим, проте є доволі суперечливим. В «Посланні Антонію» він поділяє християн на дві групи, а саме на праведних та грішних.

Одна справа чекати прощення, інше - здобути заслуги; одна справа бути відправленим у в'язницю (*in carcere*) і вийти звідти тільки після сплати останнього шагу, інша-негайно отримати винагороду за віру і добродієність; одна справа бути позбавленим і очищеним від гріхів довгим стражданням у вогні, а інша – очистити всі гріхи мучеництвом; нарешті, одна справа отримати в день суду відстрочку за вироком Господа, а інше - знайти негайну винагороду від Нього.⁴⁰

Тому, той вогонь про який згадує Кипріян може бути лише вогнем чистилища.

У своїх працях Тертуліан розвиває думку про те, що місцеперебуванням праведників, які очікують воскресіння, є місце відпочинку, – лоно Авраама.⁴¹

Святий Амброзій вважав що душі померлих чекають суду в різних місцях в залежності від стану душі. Також він припускав що праведники

³⁹ Ориген, о началах / Казань: Типо-литография Императорскаго Университета 1899, С.419.

⁴⁰ Там само.

⁴¹ Там само.

після воскресіння підуть одразу до раю, а нечестивці – в пекло. Є ще і третя категорія – це грішники, які повинні будуть пройти випробування вогнем. Також він мав твердження, яке є суперечливе із попереднім. Праведникам також потрібно пройти через вогонь, як і кожному хто хоче досягнути рай. Врешті решті ці твердження не були поєднанні. Стосовно природи вогню через який потрібно буде пройти його думки теж є суперечливі.⁴² На думку Амброзія є три види вогню. Один для праведників, – він буде для них прохолодним і невідчутним, другий для нечестивців – для них він буде вогнем терпінь і мук, і третій для грішників – це вогонь очищення, біль від вогню для них буде пропорційним кількості їхніх провин. Також він був прихильником теорії про два воскресіння.⁴³

Святий Ієронім, був противником Орігена, та в своїй концепції спасіння їхні навчання є схожими. На його думку спасуться всі окрім Сатани, нечестивців і тих що заперечують Бога, а всі інші люди, навіть ті що легко згрішили – спасуться:

Так само як ми віруємо, що муки диявола та всіх тих, хто протиставляється Богу і всіх нечестивців, що сказали: «немає Бога», - будуть вічними; таким чином ми вважаємо, що вирок судді щодо християнських грішників, яких справи будуть перевірені і очищені вогнем, буде помірним і змішаним із милосердям ». І ще: «Той, хто від щирого серця увірував в Христа, навіть якщо помер він як людина, що погрузла в гріху, за вірою знайде життя вічне».⁴⁴

Також в його навчанні є присутній поділ на три категорії людей: 1) праведники та святі – підуть одразу до раю; 2) нечестивці і відступники –

⁴² Ціненаус А. Есхатологія: Майбутнє сотвореного в Бозі / перекл. О. Сметанін, В. Грицюк, Львів: Свічадо 2006, С.53.

⁴³ Ле Гофф Ж. Рождение чистилища / перекл. с фр. В. Бабинцева, Т. Краевой. Екатеринбург : У-Фактория, 2009. С.125.

⁴⁴ Там само.

підуть одразу в пекло; 3) грішні християни – пройдуть очищення вогнем і після нього ввійдуть в рай.

Святому Августину належить заслуга внесення фундаментальних елементів у формуванні доктрини чистилища. Розуміння чистилища в Августина пройшло шлях розвитку. Окрім нього його цікавили більш глибокі питання, такі як: віра і діяння, місце людини в божественному плані, відношення між живими та мертвими, ієрархія земного устрою та небесного, різниця між суттєвим і другорядним та прагнення людини вічного життя. Розпочинає роздуми над чистилищем Августин із теми про заступництво за померлих. Це є записано в молитві у «Сповіді» після того, як його мати померла.⁴⁵

Цей текст не є доктринальним, але з нього можемо взяти деякі важливі дані відносно заступництва за мертвих. Августин має переконання, що його молитви будуть почуті Богом і повпливають на Його рішення. Оскільки Моніка, незважаючи на прогрішення, заслужила ще за життя на спасіння. А Боже милосердя проявляється разом із заступництвом живих. Тобто молитва живих за померлих, допомагає їм швидше досягнути рай, але вона не може відчинити райські двері, якщо ті особи були грішниками. Він не каже що є певне місце до якого є прив'язані померлі, також немає в нього слів, які б встановили зв'язок між заступництвом та вогнем чистилища.

Августин просить Бога, щоб Той направляв його в цьому житті так, щоб йому не довелося терпіти після смерті виправляючий вогонь. З цього виходить що полегшення на тому світі можна заслужити ще за життя на цьому, а також простежується важлива для Августина думка, що страждання в цьому житті є формою чистилища. У своїх коментарях до Псалтиря, він говорить про труднощі пов'язані із вогнем очищення після

⁴⁵ Святий Августин *Сповідь* / перекл. Ю. Мушака, Львів: Свічадо 2016, С.197-199.

смерті: «Хоча деякі будуть врятовані вогнем, вогонь сей буде більш жахливий, ніж усе те, від чого людина може страждати в цьому житті». ⁴⁶

На розвиток поглядів Августина мала вплив секта «милосердних», які у своїх поглядах швидше були схожими до орігенівських. Що говорили ці «милосердні», про які відомо чи не тільки те, в чому їх дорікав Августин? Августин вважав їх послідовниками Орігена, який в свою чергу вважав, що всі будуть врятовані, включаючи Сатану і злих ангелів. Однак милосердних цікавили тільки люди. Але в цілому всі вони вірили в більшій чи меншій мірі, що закоренілі грішники також будуть врятовані. ⁴⁷

Вони дотримувалися шести різних але близьких за значенням концепцій. Згідно з першою, всі люди будуть врятовані після більш-менш тривалого перебування в пеклі. Згідно з другою, молитви святих забезпечать усім на останньому суді порятунок без будь-якого надолуження. Третя передбачала, що порятунок буде подаровано всім християнам, навіть схизматикам і єретикам, які приймуть Євхаристію. Четверта обмежувала цю милість тільки католиками, виключаючи схизматиків і єретиків. П'ята рятувала тих, хто збереже віру до кінця, навіть якщо він жив в гріху. Шоста, остання, концепція милосердних давала порятунок тим, хто подавав милостиню, – незалежно від скоєних вчинків.

«Милосердні» були якоюсь мірою орігенівськими але роз'єднаними між собою сектами, які ґрунтувалися на вирваних з контексту і буквально пояснених текстах Святого Письма. ⁴⁸

У відповідь Августин заявив про два вогні: один – вічний, призначений проклятим, для яких марне будь-яке заступництво, а другий – очищувальний, щодо якого у нього були сумніви. Стосовно стану людей Августин робить наступний поділ на чотири групи. Ці чотири категорії

⁴⁶ Блаженний Августин, *Творения*, С.361.

⁴⁷ Гілл Дж. Історія християнства / перекл. К. Новикова, Київ: Темпора 2010, С.42.

⁴⁸ Там само.

людей поділялися на: нечестивців (невіруючі або злочинці), які без будь-якої можливості оскарження або пом'якшення долі підуть одразу в пекло; інша крайність – мученики, святі і праведники, які, незважаючи навіть на скоєні легкі гріхи, негайно або дуже скоро підуть в рай. Між цими двома крайнощами знаходяться ще дві категорії: ті, хто не є абсолютно добродішним, і ті, хто не є абсолютно поганим. Цим останнім, по суті, теж приготоване пекло; і найбільше, на що їм можна сподіватися і чого можна домогтися заступництвом за них, – це легше пекло. Залишається категорія тих, хто не є абсолютно добрим, святим. Ці можуть врятуватися через очищувальний вогонь. Цей вогонь є дуже болісний, але він не є вічним, на відміну від вогню пекельного. З іншого боку, можна домогтися пом'якшення кар завдяки заступництву живих, гідних клопотати перед Богом, і завдяки, незважаючи на гріхи, заслугам, які забезпечують спасіння. Такого роду заслуги здобуваються добродішним життям і постійним прагненням до вдосконалення за допомогою милосердних діянь і практики покаєння.⁴⁹

Цей зв'язок покаєння і очищення, який буде важливим в XII-XIII століттях, вперше чітко проявляється у Августина. В кінцевому рахунку, хоча Августин виразно зводив час очищення останнього судилища до проміжного періоду від смерті до воскресіння, він був схильний пересунути його назад, тобто повернути його назад на цей світ. В основі такої тенденції лежала думка про те, що земне страждання є головною форма чистилища.⁵⁰ Звідси його коливання щодо природи вогню у чистилищі. Якщо він здійснюється після смерті, то немає ніяких заперечень проти його реальності; але якщо він існує на цій землі, то повинен бути духовним.⁵¹

⁴⁹ Святий Августин Сповідь / перекл. Ю. Мушака, Львів: Свічадо 2016, С.152.

⁵⁰ Фердінанд Г. Чистилище. Страждання, радість та приятелі бідних душ. / перекл. Л. Довга, Львів: Місіонер 1996, С.32.

⁵¹ Святий Августин Сповідь / перекл. Ю. Мушака, Львів: Свічадо 2016, С.93.

У «Посланні Дарданус» він представив географію потойбічного світу, в якій не було місця для чистилища.⁵² Повертаючись до історії бідного Лазаря і багатія, він, по суті, розрізняв місце мук і місце спочинку, але не поміщав їх, як це робили деякі, в пеклі, бо Писання каже, що Ісус спускався в ад, але не згадує про те, що він побував в лоні Авраама.

Людина, обтяжена злочинами, буде врятована через вогонь, згідно слів святого Павла: «Він врятується, але так, як би через вогонь» (1 Кр 3, 15). Звернімо увагу на те місце, де йде мова про тих, хто будує на основі, якою є Христос, не з золота, срібла або дорогоцінних каменів чи з дерева, сіна або соломи – бо саме про них сказано, що вони будуть врятовані через вогонь, оскільки вони не загинуть, завдяки фундаменту – має трактуватися так, щоб не опинитися в суперечності з цими зрозумілими текстами. Дерево, сіно і солома дійсно можуть трактуватися як прихильність до благ цього світу, яку неможливо втратити без болю. Коли доведеться це все спалити, то виявиться що є у основі, якщо Христос є основою в серці людини то коли її буде палити вогонь то вона залишить земні блага, але не Христа, то така людина є врятованою через вогонь. Але якщо в цей момент вона віддасть перевагу мирським благами ніж Христу, це означає, що Він не був основою в тому серці⁵³. Так говорить апостол Павло, додаючи:

Кожного діло стане явне; день бо Господній зробить його явним; бо він відкривається в огні, і вогонь випробує діло кожного, яке воно. І коли чиєсь діло, що його він збудував, устоїться, той прийме нагороду; а коли чиєсь діло згорить, то він зазнає шкоди; однак він сам спасеться, але насє крізь вогонь (1 Кр 3,13-15)⁵⁴.

Із цього виходить, що пробу мають пройти і той і інший. Августин

⁵² Блаженний Августин, Творения, С.361.

⁵³ Окуре Т. «Євангеліє від Івана», Міжнародний Біблійний Коментар, IV: Євангелія та Діяння апостолів, / В. Р. Фармер (ред.), Львів: Свічадо 2019, С. 362.

⁵⁴ Святе Письмо Старого та Нового Завіту / перекл. о. Іван Хоменко, Львів: Місіонер 2007.

чітко відокремлює людей, що скоїли злочини від тих, які винні лише в легких гріхах - для нього орієнтиром тут є все та ж надмірна прихильність до земних благ. Одні й інші в судний день зазнають випробування вогнем, але одні будуть спалені, тоді як інші врятуються⁵⁵.

Августин не надавав великої уваги відмінностями вогню очищення від вогню пекла, проте він їх все ж розрізняє. Він повернеться до різниці між двома вогнями, вогнем вічної муки і вогнем очищення і порятунку в 26-му розділі XXI книги трактату *«Про град божий»*. Очисний вогонь призначений для віруючих, що покалися але не відпокутували. Тоді ті, хто не покалися не можуть бути очищені вогнем⁵⁶.

У розділі 109 в *«Енхирідіоні»* Августин найкраще виклав свою концепцію чотирьох людських категорій. Добрі не потребують заступництва. А для грішних воно є марним. Залишаються ті, хто не є абсолютно добрим, і ті, хто не є абсолютно грішним. От саме вони потребують заступництва. Майже добрі скористаються заступництвом. Що стосується майже зовсім грішних, то, мабуть, найкраще, на що вони можуть сподіватися, полягає в «більш толерантному проклятті». Останнього Августин детально не пояснює. Можна припускати, що він мав на увазі або коротку перебування в пеклі, або що муки там будуть легшими. Ідея пом'якшення кар тут переважає над очищенням⁵⁷.

У 13-му розділі Августин виступає проти тих, хто вважає, що всі карі на цьому і тому світі є очисними, а отже, минуцими. Він повертається до відмінностей між карами вічними і карами очисними, або тимчасовими, але на цей раз він більш виразно визнає існування очисних кар і зупиняється на них більш детально⁵⁸.

Нарешті, Августин повторює для послідовників Платона, що

⁵⁵ Блаженний Августин, *Творения*, С.74.

⁵⁶ Блаженний Августин *О граде Божием* / ред. Еремеева, Санкт-Петербург: УЦИММ-Прес 1998, С. 127.

⁵⁷ Блаженний Августин, *Творения*, С.81

⁵⁸ Блаженний Августин *О граде Божием* / ред. Еремеева, Санкт-Петербург: УЦИММ-Прес 1998, С.346

скористатися очисними карами зможе тільки той, хто сам виправиться за час свого земного життя. У 26-му розділі книги XXI трактату «Про град божий» Августин знову дає тлумачення цитати із Першого послання Павла до Коринтян (див. 1 Кр 3, 13-15), на цей раз більш глибоке і тонке. Діло кожного випробується вогнем і буде видно, яка в кого була основа, яку людина сформувала за життя. Вогонь, якому буде піддана людина випробує обох, але одного збагатить, іншому завдасть шкоди⁵⁹.

Августин чітко розрізняє дві категорії врятованих через вогонь, який є загальним випробуванням для тих, чиє діло вистоїть, і для тих, чиє діло згорить. Перші отримають нагороду, тобто підуть прямо в рай; другі зазнають кари, тобто підуть покутувати, але і вони будуть в кінцевому рахунку врятовані. Нарешті, в кінці 26-го розділу Августин повертається до інтерпретації того ж тексту святого Павла і вносить два уточнення. По-перше, він підтверджує, що очисний вогонь здійсниться між тілесною смертю і тілесним воскресінням. По-друге, визначає людські вчинки, які ведуть або до прокляття, або до порятунку через вогонь очищення. Критерієм виступає основа, на якій людина будувала своє життя. Єдиною правдивою і міцною основою є Христос. Якщо хтось в якості фундаменту вважав плотські насолоди, матеріальні блага, то він приречений на прокляття. Якщо ж хтось і віддавався без міри цим насолодам, але не заміняв ними Христа в якості основи, то той буде спасений «через вогонь»⁶⁰.

Тома Аквінський у своїй праці «*Сума теології*» дає схоластичний опис чистилища. Страждання чистилища викликані тим, що ті що знаходяться там просто не можуть побачити Бога, і вони відчують біль від покарання тіла вогнем. Ці страждання «перевершують всю біль цьому житті».⁶¹

⁵⁹ Блаженний Августин *О граде Божием* / ред. Еремеева, Санкт-Петербург: УЦИММ-Прес 1998, С.348.

⁶⁰ Блаженний Августин, Творения, С.95.

⁶¹ SW. Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna*, tom 29, przel. o. R. Kostecki, O.P., London: Veritas 1969, p.98.

У своїх висловлюваннях Тертуліан дає зрозуміти, що покута після смерті полягає у «відтермінуванні воскресіння». Він вважає, що перед воскресінням тільки мученики перебувають разом з Христом у небі. У «*Passio Perpetuae et Felicitatis*», переробленій, швидше за все, Тертуліаном, Перпетуя бачить у сні свого померлого брата Дінократа, що виглядає дуже спраглим, брудним і блідим. Вона щиро молиться за нього і бачить його в наступному видінні відпочилим, добре одягненим і зміцленим. Перпетуя тлумачить цей сон так, що її братові відпущено кару.⁶²

Про жертву за померлих згадує також Кипріян. Для пояснення потойбічного очищення він запозичує, подібно до Климента Олександрійського, певні аспекти з ранньохристиянської покутної практики. Новим є переконання Кипріяна, що не тільки мученики, але і праведники одразу після смерті можуть бути допущеними до спільноти з Христом. А в аді, окрім проклятих, залишаються тільки ті, що повинні спокутувати свої провини. Таким чином, Кипріян припускає якесь окреме місце для їхнього перебування.

В 55 листі Кипріян роздумує над тим, як справедливо оцінити тих, які відпали від Церкви під час переслідувань. З цього приводу він також висловлює думки про можливість покути після смерті:

Зовсім інше - очікувати прощення, ніж досягнути Божої слави; зовсім інше - бути вкинутим у підземелля і перебувати там, аж поки не віддасть все до останньої копійки, ніж одразу отримати винагороду за віру і чесноти; зовсім інше - в тяжких болях мучитись за гріхи і очищуватись у вогні, ніж спокутувати всі свої гріхи одразу через страждання (мучеництво): зовсім інше - бути залежним від Божого присуду в присуду в день суду, ніж бути одразу увінчаним Господом Богом.⁶³

⁶² Ле Гофф Ж. Рождение чистилища / перекл. с фр. В. Бабинцева, Т. Краевой. Екатеринбург : У-Фактория, 2009. С.59.

⁶³ Там само С.71.

У цьому уривку спостерігається переплетіння покути у цьому світі і потойбічного очищення. Посмертне очищення має для Кипріяна набагато менше значення в порівнянні з Тертуліяном.

Тома Аквінський з'ясував принцип, який стверджує що покарання мусить відповідати провині, отже, кару в Чистилищі неможливо прирівняти до кари в пеклі.⁶⁴

Святий Григорій каже: «Так само, як Люцифер і впавші Ангели терплять від пекельного вогню, хоча є духами чистими, так, очевидно, терплять і душі, які покинули свої тіла. Ї терпітимуть чи в чистилищі, чи у пеклі аж до воскресіння мертвих».⁶⁵

Згідно зі святим Томою з Аквіну найменше терпіння в чистилищі є страшніше, ніж усі терпіння цього життя, бо при всіх терпіннях на землі співдіє Боже милосердя, але до чистилища милосердя доступу не має. Там панує лише справедливість, без жодного полегшення. Він неодноразово звертає увагу на чистилище в своїх творах. Питання про місцеперебування душ після смерті поділяється на сім пунктів:

1) Чи існують які-небудь обителі, певні душам після смерті? 2) Куди вони йдуть відразу після смерті? 3) Чи можуть вони звідти виходити? 4) Чи не означає вираз «лоно Авраама» лімб пекла? 5) Чи не є цей лімб тим же самим, що пекло проклятих? 6) Лімб немовлят чи не є те ж саме, що лімб патріархів? 7) Чи треба виділяти точне число вмістилищ?⁶⁶

Стосовно другого пункту слід сказати, що оскільки запропоноване душі місце відповідає заслуженій нею винагороді або покаранню, негайно після того, як душа відокремилася від тіла, вона падає в пекло або підноситься на небо, якщо тільки в останньому випадку борг перед божим правосуддям не затримує її піднесення, зобов'язуючи до попереднього

⁶⁴ SW. Tomasz z Akwinu, Suma teologiczna, tom 29, przel. o. R. Kostecki, O.P., London: Veritas 1969, p.102.

⁶⁵ Ле Гофф Ж. Рождение чистилища / перекл. с фр. В. Бабинцева, Т. Краевой. Екатеринбург : У-Фактория, 2009. С.127

⁶⁶ Аквінський Т. Сумма теологии, Том V / перекл. С. Еремеева, Киев: Ника-Центр 2008, С.153.

очищення. Пункт третій має відношення до привидів. Тому Аквінського, очевидно, хвилювала природа привидів, видінь, марень, їх явища під час сну або неспання, їх уявний чи реальний характер. Середньовічне християнське суспільство погано справлялося зі снами і їх інтерпретацією. Вибрані, прокляті і душі що очищаються, згідно Томи, можуть виходити з відведених їм місць в потойбічному світ. Бог допускає подібні виходи тільки для науки живим або - використовуючи для цього частіше прокляті душі, ніж душі чистилища – у залякування. Пункт четвертий: лоно Авраама було частиною аду, але після сходження Христа в пекло він припинив існувати. Тома дотримувався тут навчання свого наставника Альберта Великого. Стосовно п'ятого пункту він уточнює, що «місце патріархів займало, ймовірно, те ж саме місце, що і ад, або сусіднє, хоча і вище». Пункт шостий розрізняє місце для немовлят. Оскільки немовлята мають лише первородний гріх, то підлягають тільки найлегшій карі, і навіть Тома задається питанням: чи може йде, мова скоріше не про покарання, а всього лише про відстрочення блаженства? Стосовно сьомого пункту Тома описує типи вмістилищ потойбічного світу.⁶⁷

Перша гіпотеза: «Суд відповідає заслугі або провини», через те на тому світі повинно бути два місця: рай за заслуги і інше місце за провини. Гіпотеза друга: «За життя люди отримують заслуги і роблять погані справи». Тому можна припускати, що існує одне і теж місце, призначене після смерті всім. Третя гіпотеза: місця повинні відповідати гріхам, які можуть бути трьох видів: первородний, легкий, смертний. З цього виходить, що має бути три посудини.⁶⁸ Яке місце є для душі, що покидає світ тільки з первородним і легкими гріхами. Вона не може відправитися ні на небо або в місце патріархів, оскільки позбавлена благодаті, так само як і в місце немовлят, оскільки там немає належної за легкий гріх карі

⁶⁷ Аквінський Т. Сумма теологии, Том V / перекл. С. Еремеева, Киев: Ника-Центр 2008, С.187.

⁶⁸ Там само. С.185.

тілесної, ні в Чистилище, оскільки там не залишаються назавжди, а їй покладена вічна кара, ні в пекло, оскільки на нього прирікає тільки смертний гріх.

Далі, оскільки місця перебування відповідають заслугі і провини з їх нескінченною кількістю ступенів, можливим стає виділення нескінченного числа місць згідно заслуг і провини. Не можна також виключати, що душі можуть бути покарані на цьому світі, в місцях, де вони згрішили. Подібно до того, як душі в стані благодаті, але обтяжені легкими провинами, мають особливе місце, чистилище, відмінну від раю, душі в стані смертного гріха, але вчинили якісь добрі, що підлягають винагороді справи, повинні мати особливу, окрему від пекла обитель.

Зрештою подібно до того, як до пришествя Христа патріархи очікували блаженства душі, вони очікують тепер блаженства тіла. Подібно до того, як вони очікували в особливому місці до пришествя Христа, тепер вони повинні очікувати в іншому місці, ніж те, де вони перебуватимуть після воскресіння, тобто на Небі. Після цього огляду гіпотез, Тома робить такий висновок: місця перебування душ різні, в залежності від відмінності в їх стані. Тут Тома вживає улюблений в XIII столітті термін «status». Ним позначалося різне соціо-професійне становище людей, та різні юридичні, духовні, моральні статуси особи. Душі, що знаходяться в момент смерті в стані отримання кінцевої винагороди за добро, йдуть до Раю, душі в стані гріха йдуть до Пекла, обтяжені первородним гріхом відправляються в місце немовлят. Душа, стан якої, не дозволяє отримати кінцеву винагороду в Небі, іде в Чистилище; вона могла б бути відправлена в місце патріархів, але такого місця не існує з часу сходження Христа в ад.⁶⁹

Далі Тома стверджує, що «існує лише один спосіб бути

⁶⁹ Ле Гофф Ж. Рождение чистилища / перекл. с фр. В. Бабинцева, Т. Краевой. Екатеринбург : У-Фактория, 2009. С.431.

доброчесним, але бути поганим – безліч»⁷⁰. Отже, існує тільки одне місце для відплати за добро, але багато – за гріхи. Прижиттєве покарання за гріхи до цієї справи не відноситься, бо воно не знімає з людини стану заслуги або провини. Зло ніколи не постає в чистому стані без домішки добра і навпаки; щоб досягти блаженства як вершини добра, треба бути очищеним від всякого зла, і якщо цього не було на момент смерті, то для такого повного очищення повинно існувати місце після смерті. Ним і є чистилище. Тома додає, що ті, хто перебувають в пеклі, не можуть бути позбавлені всякого блага, добрі справи, скоєні на землі, можуть обернутися для проклятих полегшенням їх муки. Тут Тома, не цитуючи, згадує Августина і його гіпотезу про «більш толерантне прокляття» для «не зовсім поганих»⁷¹.

Таким чином, в потойбічному світі існує чотири оселі: Небо, місце немовлят, чистилище і пекло, а також одне закрите – місце патріархів. Наявність місця для очищення після смерті, чистилища, не викликає у нього ніякого сумніву, але він розмірковує не про його минулий характер, а про тимчасовість його існування.

В «Сумах» Чистилище не було основним елементом. Але питання про чистилище розпадається, в свою чергу, на вісім питань: 1) Чи існує Чистилище після цього життя? 2) Чи не в тому ж самому місці очищаються душі і караються прокляті? 3) Чи перевищують муки чистилища земні муки? 4) Чи є добровільною ця кара? 5) Чи демони карають душі в чистилище? 6) Чи можна спокутувати легкий гріх в тому, що стосується провини, карою в Чистилищі? 7) Чи не позбавляє вогонь чистилища від накладення кари? 8) Чи звільняється хтось швидше від іншого від цієї кари?⁷²

⁷⁰ Аквінський Т. Сумма теологии, Том V / перекл. С. Еремеева, Киев: Ника-Центр 2008, С.192.

⁷¹ Там само, С.201.

⁷² Там само, С.205.

Божественна справедливість, згідно Томи вимагає, щоб той, хто помер, покаючись у своїх гріхах і отримавши відпущення, але не завершивши покаєння, був покараний після смерті. Тому, «ті, хто заперечують чистилище, виступають проти божественної справедливості: це суть обману, що віддаляє від віри». І Тома додає: «оскільки Церква наказує молитися за померлих за визволення їх від гріхів », але це може стосуватися тільки тих, хто перебуває в Чистилищі, таким чином, ті що заперечують чистилище виступають проти авторитету Церкви, отже вони є єретиками.

На друге питання Тома відповідає поясненням географії потойбічного світу. «Писання не говорить нічого певного про місцезнаходження чистилища», – зазначає Тома. Він відкидає думку тих, хто думає, що, відповідно до звичайного порядку, чистилище розміщено вище людей, що ще живуть, бо тоді душі чистилища були б посередниками між людьми і Богом. Але згідно із висловлюваннями святого Томи таке є неможливим. Суворість кари чистилища виникає не від кількості тяжких гріхів, але від самого стану, бо гріх карається тяжче в чистилищі, ніж на цьому світі. Тома не хоче підтримувати ідею можливості кількісних відносин між вчиненими на цьому світі гріхами і отриманими карами в Чистилищі. Хоча він наполягає на Божій справедливості в усьому. Він не говорить про пропорції між гріхами та карами. Святий Тома уникає створення бухгалтерії потойбічного світу.

Вважаючи, при відповіді на четверте питання, що кара чистилища – справа добровільна не тому, що душі бажають її, але тому що знають, що таким є засіб порятунку. Тома відкидає думку тих, хто думає, ніби душі чистилища настільки поглинені своїми муками, що не усвідомлюють власного очищення і вважають себе проклятими. Душі в чистилищі знають, що будуть врятовані. Тома думає, що демони не мучать душі в чистилищі, але, можливо, вони їх туди відправляють і насолоджуються

видовищем страждань. Такою є відповідь є на п'яте питання. З приводу шостого і сьомого Тома, відзначаючи, що вогонь чистилища дійсно очищає легкі гріхи, мабуть, схильний розглядати цей вогонь як метафоричний, а ніж фізичний. Нарешті, Тома відповідає ствердно на питання, чи звільняються деякі швидше за інших з чистилища.⁷³

У «Сумі теології», написаної Томою, можна виділити два моменти, що стосуються питання про Чистилище. Тома розмірковує про явища померлих, про привидів. Він підкреслює, що ці явища слід відносити до розряду чудес Бога. Тома зазначає що ці явища, що відбуваються уві сні можуть траплятися без відома померлих. Фактично Тома не згадує тут про чистилище, хоча і говорить про заступництво на користь померлих, і, що цікаво, не чинить натяку в цьому окремому випадку на привиди, які приходять благодати живих про заступництво. Цим можемо побачити стурбованість Томи за подібних блукачів потойбічного світу. Вони є повністю в руці Божій і можуть покинути місце свого перебування тільки з Його дозволу. Його цікавить гріх, положення душі, але не умови перехідного місця, він задовольняється в кінцевому рахунку твердженням про його існування, оскільки воно підкріплене вірою і авторитетом Церкви, а також відповідає раціональним доказам відносин між Богом і людиною.⁷⁴

Св. Тома з Аквіну пише:

Правдою є те, що хто винагороджує за душі померлих, ще не винагороджує за себе самого; але є також правдою і те, що той заслуговує ще на більше, ніж на відпущення провин, – на життя вічне. Таку користь приносить милосердя стосовно душ у чистилищі. Отож, хто би не бажав стати милосердним щодо них?⁷⁵

⁷³ Ле Гофф Ж. Рождение чистилища / перекл. с фр. В. Бабинцева, Т. Краевой. Екатеринбург : У-Фактория, 2009. С.269.

⁷⁴ Там само, С.114.

⁷⁵ Аквінський Т. Сумма теологии, Том V / перекл. С. Еремеева, Киев: Ника-Центр 2008, С.435.

Священна Традиція опирається і підтверджує навчання Святого Письма, яке є як і в Старому так і в Новому Завітах, так і в дійсності в словах самого Ісуса Христа.

1.2.2. Навчання Вселенський Соборів.

На Заході богослов'я у більшій мірі осмислило очищення після смерті. На Сході подібного розвитку не відбулося. Наступний крок до покращення розуміння між Східною і Західною Церквами питання чистилища зробив Другий Ліонський собор в 1274 році.

У 1263 р. Томі Аквінському було запропоновано виступити в якості експерта в полеміці з греками. Тома Аквінський захищав існування чистилища виклавши свої доведення у «*Сумі теології*». Тим часом політична ситуація, що склалася після відвоювання Константинополя греками в 1261 році і відновлення зовнішньої цілісності Візантійської імперії, привела до спроби примирення між латинянами і греками, що вилилася у Другий Ліонський собор 1274 року⁷⁶.

Чистилище після ряду суперечок утверджується в Латинській Церкві. Встановлена формула була компромісом, запропонованим папою Климентом IV в посланні, відправленому 4 березня 1267 імператору Михайлу VIII. Вона була відтворена посланням Григорія X Михайлу Палеологу від 24 жовтня 1272 року і сповіданням віри, яке імператор відправив у відповідь в березні 1274 р. Вона стала додатком до встановлення «*Cum sacrosancta*», затвердженим Собором з незначними редакційними поправками 1 листопада 1274 року. Ось його зміст:

«Але через багатьох помилок, що допускаються одними через незнання, іншими – зі злого наміру, вона (Римська Церква) говорить

⁷⁶ Хома І. Нарис історії вселенської Церкви, Рим: [б.в.] 1990, С.247

і проголошує, що ті, хто впадає в гріх після хрещення, не повинні бути хрещені заново, але так знайдуть вони прощення гріхів своїх через справжнє покаяння. Якщо ж вони, воістину розкавшись, вмирають в ласці перед тим як принесли гідні плоди покаяння за те, що вони зробили або допустили, то душі їх, за висловом брата Іоанна, очищаються після смерті карами очисними або спокутними, і для полегшення очисних кар їм служать заступництва живих віруючих, а саме приношення мес, молитви, милостині і інші діяння благочестя, що здійснюються зазвичай віруючими заради інших віруючих згідно принципам Церкви. Душі тих, хто після отримання хрещення не заплямував себе ні найменшої скверною гріха, а також тих, хто, заплямувавши себе гріхом, були від нього очищені, як було сказано вище, негайно прийняті на небі⁷⁷.»

Виклад вчення Римської Церкви на II Ліонському Соборі:

«Душі тих, хто, правдиво покавшись, помре в стані ласки Божої ще до того, як належними плодами каяття спокутує свої гріхи, вчинені діями і бездією, очищуються після смерті очисними стражданнями, і заступництво живих вірних, тобто жертвоприношення живих мес, молитви, милостиня та інші побожні діла, сприяють полегшенню цієї кари; а ті душі, що після хрещення не були заплямовані жодним гріхом, а також ті, що згрішивши, очистилися, чи то будучи ще в тілі, чи зазначеним вище способом, уже покинувши тіло підносяться до неба; натомість душі, які відходять із цього життя у стані дійсного смертного гріха або із самим лише первородним гріхом, відразу попадають до пекла, зазнаючи там різних кар; проте в Судний день

⁷⁷ Гілл Дж. Історія християнства, С.84.

усі люди тілесно постануть перед судилищем Христа, щоб відповісти за свої вчинки⁷⁸.»

В цьому тексті слово «purgatorium», що перекладають як «чистилище», ще не фігурує. Хоча його згадує Гільдеберд Ловардін ще в 1104 році у своєму творі. Також, не згадується ні про місце, ні про вогонь. Хоча у візантійській імператорській канцелярії були готові прийняти слово «чистилище». Дійсно, в сповідання віри, спрямованих Михайлом VIII 1277 року папі Іоанну XXI, потім папі Миколі III, можна прочитати про карі чистилища, або «очистилища», як в латинській, так і в грецькій версіях. З тим же самим ми зустрічаємося в сповіданні Андроніка II кілька років по тому. Можна також припустити, що Другий Ліонський собор видав застарілу формулу, в якій цитував послання Інокентія IV 1254 року, а не Климента IV 1267 року⁷⁹.

Греки цілком погоджувалися із тим фактом що праведники йдуть до неба, а грішники – до пекла. Також вони визнавали, що душі можуть спокутувати свої гріхи і після завершення свого земного життя. Питання, яке залишалося не вирішеним виникало навколо того як саме має відбуватися цей процес спокутування, очищення. Каменем спотикання для отців Собору став «вогонь», який на думку одних був логічним інструментом очищення, а на думку інших безпідставним. Ці дебати продовжувалися і з обох сторін звучали все нові і нові заяви. Згодом дебати на цю тему припинилися і продовжилися через рік. Так тривало продовж Ферраро-Флорентійського Собору і остаточної згоди в питанні чистилища так і не було досягнуто⁸⁰.

На Флорентійському Соборі питання чистилища поступалося більш

⁷⁸ Гілл Дж. Флорентійський собор (Пам'ятки історично-богословської думки) / перекл. М. Прокопович, Львів: Видавництво Українського Католицького Університету 2016, С.96

⁷⁹ Христианское вероучение догматические тексты учительства Церкви (III – XX вв.) / ред. о. П. Дюмулен, Санкт-Петербург: 2002, С. 275

⁸⁰ Гілл Дж. Флорентійський собор (Пам'ятки історично-богословської думки) / перекл. М. Прокопович, Львів: Видавництво Українського Католицького Університету 2016, С. 132.

практичному про розбіжність в прісному та квасному хлібі. Це було зумовлено тим що грецькі представники не мали твердої думки, позиції стосовно концепції чистилища⁸¹. Їхня позиція на соборі стосовно цього питання стала очевидно. На нараді всіх латинян, що брали участь у соборі кардинал Чезаріні сказав так:

«Тема чистилища не обговорювалася публічно, а тільки між деякими делегатами, але обговорювалася уже ґрунтовно, і через числення труднощі я мало не впав у розпач. Та зрештою, з Божою поміччю, греки тепер визнають істину, що ті хто помирає в милості Божій, але не без гріха, йдуть в чистилище, а грішники й праведники потраплять, відповідно, в пекло і в небо, і то відразу після смерті⁸².»

Після тривалого процесу перемовин та суперечок був прийнятий декрет про унію «*Laetentur Ceali*» в якому йде мова про визнання певних засад Католицької Церкви серед яких є і визнання чистилища:

«Item, si vere penitentes in Dei caritate decesserint, antequam dignis penitentie fructibus de commissis satisfecerint et omissis, eorum animas penis purgatoriis post mortem purgari, et, ut a penis huiusmodi releventur, prodesse eis fidelium vivorum suffragia, missarum scilicet sacrificia, orationes et elemosinas et alia pietatis officia, que a fidelibus pro aliis fidelibus fieri consueverunt, secundum ecclesie instituta⁸³.»

Що перекладається наступним чином:

⁸¹ Гілл Дж. Флорентійський собор (Пам'ятки історично-богословської думки) / перекл. М. Прокопович, Львів: Видавництво Українського Католицького Університету 2016, С.275

⁸² Там само, С.245

⁸³ «Benedetto XVI. Udienza Generale» // сайт: La santa sede, 12 січня 2011, <https://www.vatican.va/content/benedict-xvi/en/audiences/2011/documents/hf_ben-xvi_aud_20110112.html> (дата звернення: 10.10.2024).

«До того ж: якщо істинно розкаяні помруть в Божій благодаті, то, поки вони не принесуть достойні плоди покаяння за вчинене та невчинене, їхні душі після смерті очищуються карами чистилища, а полегшенню їхніх кар сприяє поміч живих вірних, тобто священнодійство Літургій, молитви, милостиня та інші діла милосердя, що їх зазвичай одні вірні учиняють за інших згідно з установленням Церкви⁸⁴.»

Суперечки і дискусії навколо чистилища тривали впродовж усього Фераро-Флорентійського Собору і остаточної згоди в цьому питанні так і не було досягнуто, та саме визнання чистилища було сформовано і прийнято⁸⁵.

Тридентський собор, який відбувся у 1545 – 1563 рр., вирішив різні актуальні на той час питання та затвердив багато тверджень, одним із них був догмат чистилища. «Керуючись давньою традицією Отців, Католицька Церква навчас про існування чистилища (Тридентський Собор, 25 сесія)»⁸⁶.

Є правдою віри і наукою Католицької Церкви те, що «існує чистилище, і душам, які там затримані, можна допомогти молитвами вірних, а особливо милою для Бога жертвою Святої Літургії» (Тридентський Собор, 25 сесія)⁸⁷.

На основі навчання вище перерахованих соборів було сформоване визнання віри в чистилище, яке є записане в ККЦ, що вказує на важливість цих історичних подій: «Це остаточне очищення вибраних Церква називає Чистилищем, яке цілковито відрізняється від кари проклятих. Церква сформулювала доктрину віри стосовно чистилища переважно на Соборах

⁸⁴ Гілл Дж. Флорентійський собор (Пам'ятки історично-богословської думки) / перекл. М. Прокопович, Львів: Видавництво Українського Католицького Університету 2016, С.413

⁸⁵ Там само, С. 132.

⁸⁶ Христианское вероучение догматические тексты учительства Церкви (III – XX вв.) / ред. о. П. Дюмулен, Санкт-Петербург: 2002, С. 58

⁸⁷ Гілл Дж. Історія християнства, С.183.

у Флоренції і Триденті»⁸⁸.

Отже, дослідивши вчення Католицької церкви, можемо зробити висновок що питання чистилища є надзвичайно важливим, оскільки сильно цікавить людей і потребує пояснення, чи справді воно існує та що собою насправді являє. В ході історії чистилища концепція розвивалася і знайшла підтримку в багатьох Отців Церкви. Які в свою чергу в процесі роздумів дійшли до глибшого розуміння цієї теорії та розвинули її в багатьох важливих та цікавих християнину аспектах. Пізніше ці думки та роздуми отримали схвалення та підтримку із боку церковної влади, що вилилося у прийняття догмату про чистилище.

1.3. Навчання про Чистилище в сучасному Богослов'ї

Розглянувши основні моменти розвитку догми про чистилище, доводиться зіткнутися із моментами, які в свою чергу показують, що концепція чистилища продовжує розвиватися в певних своїх аспектах.

Навчання сучасних богословів Церкви торкається особливим чином особи людини та наголошуючи на її кінцевій меті, якою є Бог. А також зводить свою увагу на індивідуальне очищення та момент вибору Бога в момент смерті, через покаяння над своїми гріхами.

1.3.1. Призначення людини – спільнота з Богом.

Основні есхатологічні міркування про призначення людини

⁸⁸ Катехизм Католицької Церкви, п. 1031. С. 255.

знаходимо у Догматичній Конституції *Lumen Gentium*.

51. Цей Священний Собор з великою пошаною переймає від наших предків їхню благоговійну віру в живу спільноту з братами, які перебувають у небесній славі або ще очищуються після смерті, і знову вказує на декрети інших Священних Соборів: Другого Нікейського[46], Флорентійського[47] і Тридентського[48].

[...]. Бо всі ми є дітьми Божими і становимо одну родину в Христі (пор. Єв 3, 6), коли спілкуємося у взаємній любові та в єдиній хвалі Пресвятій Тройці, разом сповнюємо глибоке покликання Церкви і наперед смакуємо участь у літургії звершеної слави[51]. Коли ж бо з'явиться Христос і настане славне воскресіння мертвих, слава Божа освітить небесне Місто, а світильником його буде Агнець (пор. Од 21,23). Тоді вся Церква святих у найвищому блаженстві любові поклонятиметься Богові й заколеному Агнцеві (пор. Од 5, 12), єдиногласно взиваючи: «Тому, хто сидить на престолах, і Агнцеві – благословення, і честь, і слава, і влада на віки вічні» (Од 5,13)⁸⁹.

В ній йде мова про есхатологічний характер покликання особи в Церкві. Що всі люди, які є Божими дітьми призначені до блаженства в Бозі. Церква має двохвимірний характер через те, що її заснував Христос⁹⁰. Церква – вічна, і та, що подорожує до Царства Небесного⁹¹.

Оскільки Бог покликав людину до існування за допомогою акту творення водночас зі світом, разом з ним і в його лоні, тому діяння світу, навіть у контексті універсальної еволюції, постають як спосіб творення людини Богом, зазначає Ч. С. Бартнік у статті «Від гуманізму до

⁸⁹ Догматична конституція про Церкву *Lumen Gentium* [«Світло народів»] (21 листопада 1964) / *Документи Другого Ватиканського Собору (1962 – 1965). Конституції, декрети, декларації. Коментарі* / перекл. з лат. Український католицький університет, Львів: Свічадо 2014, С. 104.

⁹⁰ Катехизм Католицької Церкви, п. 737. С. 257.

⁹¹ Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха», п. 283. С. 99.

персоналізму», і оскільки людину неможна зрозуміти без віднесення до світу, а світ – без відношення до людини, тому виникає потреба застосовувати в пізнанні світу персоналістичний принцип: Всесвіт і Земля влаштовані так, що дають змогу людині жити і розвиватись не лише біологічно, а як особа⁹².

Світ постає як дійство, участь в якому беруть Бог і людина. Участь кожного буття в реалізації цього дійства є визначена Богом. І Тому кожна людина попри призначення до реалізації свого завдання прямує до остаточної цілі, якою є Бог. За словами Ч. С. Бартніка, світ є для людини земною батьківщиною, де вона народжується і реалізується в розвитку, прямуючи до батьківщини небесної⁹³.

Катехизм Католицької Церкви визначає: «Ті, що вмирають у ласці і приязні Божій, але ще не досконало очищенні, хоча мають запевнення про своє вічне спасіння, після смерті переходять очищення, щоб здобути святість, необхідну для входження до небесної радості»⁹⁴. Цю думку також продовжує і розвиває Йосиф Ратцінгер. Людини покликана бути в спільноті з Богом, так би мовити, увійти до небесної радості, бо оскільки Бог – святий і добрий, і згідно зі своєю сутністю відкидає від себе усе зле. Але є багато таких котрі, хоч і не досягнули повної досконалості, але й не закінчили своє життя будучи абсолютно злими. Тут йдеться про тих, які часто впадають в гріхи, але встають і починають з початку, хоч і передбачають, що можуть знову впасти, тому їм дається можливість очищення в у зв'язку із «заплутаним і недосконалим людським існуванням»⁹⁵.

Доброю є насамперед постанова, спрямованість волі. Але людині

⁹² Горбань Р. Визначення світу в персоналістичному вченні Станіслава Бартніка // Мультиверсум. Філософський альманах, Львів: 2016, С.101.

⁹³ Там само, С.102.

⁹⁴ Катехизм Католицької Церкви, п. 1030. С. 254-255.

⁹⁵ Ратцінгер Й. Смерть и по ту сторону смерти, С. 75.

відомо про внутрішні упередження, про прошарки несвідомого, про сили опору і зла, які вона в собі часто ігнорує через гордість, самовпевненість чи байдужість. Все ж таки добро має охопити все людське думання, почування, бажання. Його треба не тільки хотіти, але й працювати над його осягненням. «Впорядковане повинно оволодіти суперечливим», бажання правди мусить проникнути в глибини людини і всьому «дати лад». Психотерапія свідчить, що зранення, які трапилися із людиною можуть залишатись у глибинах несвідомого і звідти нищівно впливати на людське життя, тому ці глибини також потрібно зцілити. Таке зцілення вимагає цілковитої «зміни», докорінної переміни, нового серця, вимагає «бути наново створеним». Це може вчинити тільки Бог своєю ласкою. Христос власним ділом спасіння уможлиблює нове буття⁹⁶.

Також необхідно з'ясувати, яким чином Бог творить все наново. Спочатку Гвардіні виключає з дискусії «поверхнєве розуміння Божої доброти», за яким «у будь-якому випадку все буде добре». Людина бере участь у справедливості Христа, але це не можна розуміти так, «ніби під справедливістю все так і залишається злим і миршавим, як плащ, що покриває бруд»⁹⁷. Єдиним критерієм, за яким тут здійснюється суд, – це Ісус Христос, який є основою людини і хоча есхатологічний вогонь може відчувати побудовані на цій основі справи і за певних умов повністю поглинути їх, однак це не означає що людина повністю змінюється, через якийсь зовнішній чинник, але вона рятується «як через вогонь», і це означає її внутрішню переміну⁹⁸. Гвардіні відповідає на це таким чином: «Бог прощає гріх, але виникає тоді наступне питання: «чи ж означає прощення гріха тільки те, що Бог більше не гнівається, а грішник залишається таким, як був?». На аргумент, що Божа любов перемінює

⁹⁶ Барт К. Церковная догматика. Том 2, перекл. Вадим Витковский, Москва: Библийско-богословский Институт св. Апостола Андрея 2007.С 357.

⁹⁷ Ратцингер Й. Смерть и по ту сторону смерти, С.77.

⁹⁸ Паренте П. Богослов'я Христа, том 1 / перекл. М. І. Кардинал Любачівський, Львів: Стрім 1995,С. 75.

людину, він відповідає:

Певна річ, однак ми повинні бути обережними. Бог всесильний, але не чарівник. Божа любов перемінює, але тільки у правді. Бог дарує людині «нове серце» і «нове життя», але це не означає, що ніби Він не бачить попередніх поганих вчинків. Тут мусить щось статись: якась зміна, очищення⁹⁹.

Велич нового творення силою Божої любові не була б такою визначною, якби Він поводився з людиною як з якоюсь річчю, виключаючи співпрацю з нею. Адресат прощення, щоби удостоїтися Божої справедливості і милосердя, має якось до того спричинитися. Ще не витримані терпіння необхідно витримати, ще не пізнану правду – пізнати, ще не реалізовану любов потрібно реалізувати – все це відбувається для зцілення і надолуження покаанням. Людина, яка любить Божу святість, переживає перед Богом свою роздвоєність наче торттури і таким чином очищується у «невимовному терпінні», аж до тієї миті, поки добро не стане формою її нової дійсності. І зрештою поки вона не реалізує себе в Бозі¹⁰⁰.

1.3.2. Персоналістичне бачення очищення

Згідно навчання Отців Церкви спасіння поза Церквою є неможливим. Проте Ганс Урс фон Балтазар переконаний, що можливість спасіння не обмежена земним життям, про це він детальніше висловлюється в контексті дослідження про вічне прокляття¹⁰¹.

⁹⁹ Ратцингер Й. Смерть и по ту сторону смерти, С.109.

¹⁰⁰ Барт К. Церковная догматика. Том 1, перекл. В. Витковский, Москва: Библийско-богословский Институт св. Апостола Андрея 2007, С.357.

¹⁰¹ Бальтазар Г. У. Пасхальне таїнство / перекл. Наталія Лозинська, Львів: Місіонер 2011, С.145.

З богословської точки зору «чистилище», яке могло виникнути лише в Велику Суботу. В той момент коли Ісус Христос зійшов під землю, то Він повернув всіх хто очікував приходу Месії у Царство Небесне¹⁰². Католицька догматика в будь-якому випадку повинна говорити про «універсальну тенденцію порятунку» у відповідь на примітивне вчення про подвійне приречення. Підтримують цю позицію схоластичні роздуми, які, кажучи про дохристиянське «чистилище» в пеклі, потрапляють в пастку протиріч¹⁰³. Очищення повністю відрізняється від кари проклятих. Богослов'я визнає, що не знає, як довго триватиме очищення для кожного особисто¹⁰⁴.

Ладислав Борос розуміє смерть як можливість прийняття остаточного рішення, в якому людина виступає за або проти Бога. Проте це є важливим лиш тоді коли людина вибирає Бога через покаєння, адже попри усю важливість заслуг на першому місці є кінцевий стан особи¹⁰⁵.

Суть його концепції полягає ось у чому, що там, де людина повністю втратила себе, є Бог у чистому вигляді. Тому можна зустрітися з Богом лише в кінці, тоді коли втрачається все. За словами Бороса смерть є вершиною людського, земного життя, тому що розквіт і повнота життя відбувається там, де є повне людське знищення. З аналізу Боросом актів пізнання, любові та волі також випливає, що смерть це вершина розвитку людської особистості, в якій відбувається посилення цих духовних актів людини, що в свою чергу спонукає її прийняти остаточне рішення щодо вибору Бога. Отже, смерть – це усвідомлення повноти людського єства і можливість прийняття остаточного життєвого рішення. Також треба взяти до уваги те, що традиційному католицькому богослов'ю притаманні більше ступенево-безперервні переходи, тобто бути наново створеним

¹⁰² Бальтазар Г. У. Пасхальне таїнство / перекл. Наталія Лозинська, Львів: Місіонер 2011, С.146.

¹⁰³ Стасяк С. Я., Завіла Р. Основи догматичного богослов'я, С.57.

¹⁰⁴ Там само, С. 59.

¹⁰⁵ L. Boros, *Misterium mortis* / перекл. B. Bialezki, Warszawa: Pax 1977, p.11.

через віру і хрещення, посмертне очищення, блаженство у Господі.

Особливої уваги заслуговують уявлення папи Бенедикта XVI. Посилаючись на третій розділ Першого послання до Коринтян, він стверджує, що сам Господь є вогонь суду, і цей вогонь перетворює нас у відповідності зі своїм воскреслим і прославленим тілом. І це відбудеться не в протязом якогось тривалого процесу, але в момент останнього суду. Таким чином, Ратцінгер пов'язує чистилище з самим Ісусом Христом як есхатологічним вогнем.

Папа Бенедикт XVI рекомендував богословам подання чистилища святою Катерина Генуезькою, для якою чистилище є не зовнішнім, а внутрішнім вогнем: Свята говорить про шлях очищення душі на шляху до повного спілкування з Богом, починаючи з власного досвіду глибокої скорботи за скоєні гріхи, порівняно з нескінченною Божою любов'ю. Катерина стверджує, що Бог настільки чистий і святий, що душа, заплямована гріхом, не може бути в присутності божественної величі. Ми теж відчуваємо, наскільки віддалені ми, наскільки ми сповнені такої кількості речей, що не можемо бачити Бога. Душа усвідомлює безмежну любов і досконалу справедливість Бога, а отже страждає за те, що не змогла правильно і бездоганно відповісти на цю любов; і любов до Бога стає полум'ям, сама любов очищає людину від залишків гріха¹⁰⁶.

У своїй енцикліці 2007 року *«Спасенні надією»*, Папа Римський Бенедикт XVI, посилаючись на слова Апостол Павло (див. 1 Кр 3, 12–15) про вогонь, який одночасно горить і рятує, що цей вогонь, – це сам Христос, Суддя і Спаситель. Зустріч з Ним є вирішальним актом суду. Перед його поглядом все фальшиве знищується. Ця зустріч з ним, оскільки вона спалює людину, перетворює і звільняє, дозволяючи стати

¹⁰⁶ «Benedetto XVI. Udienza Generale» // сайт: La santa sede, 12 січня 2011, <https://www.vatican.va/content/benedict-xvi/en/audiences/2011/documents/hf_ben-xvi_aud_20110112.html> (дата звернення: 10.10.2024).

справді самими собою. Все, що людина будує за своє життя, може виявитися просто соломою – воно руйнується. Погляд, дотик Ісуса до кожного людського серця зцілює через болуче перемінення «як через вогонь». Але це благословенний біль, при якому сила Господньої любові пронизує нас, як полум'я, дозволяючи людині стати цілком собою і, отже, цілком з Богом¹⁰⁷.

Таким чином взаємозв'язок між справедливістю і благодаттю також стає зрозумілим: спосіб людського життя є суттєвим, а осквернення не заплямовує людину назавжди і тому слід продовжували тягнутися до Христа, до істини та любові. Біль любові стає для особи спасінням і радістю. Тобто це є саме той момент коли людина через бажання досягнути Бога, вибирає очищення любов'ю перебуваючи не в якомусь місці, а переживаючи це в глибині свого серця¹⁰⁸.

Суд Божий є надією - одночасно тому, що він є справедливість, і тому, що він є милість. Якби Його суд був тільки милістю, що робить неважливим усе, що належить до земного життя, тоді Бог залишився б нашим боржником у відповіді на питання про справедливість - питання, що має для нас вирішальне значення перед історією і перед Самим Богом.¹⁰⁹

Бо очищення Божою любов'ю, яке відбувається для того щоб людина постала досконалою перед Богом відбувається виключно індивідуально.

Отже, питання вчення про чистилище, залишається достатньо актуальним, оскільки людям важливо правильно зрозуміти його суть. Догматичне богослов'я не стоїть на місці, тому і вчення про чистилище щоразу набуває нових барв, які дають сучасному суспільству добре розуміння про нього.

¹⁰⁷ Бенедикт XVI, *Spe salvi* [«Спасенні надією»] (30 листопада 2007 р.), п. 47. Львів: Місіонер, 2008. С. 52-53.

¹⁰⁸ Там само. С. 53-54.

¹⁰⁹ Там само. С. 53

РОЗДІЛ 2

ВЧЕННЯ ПРО МИТАРСТВА У ПРАВОСЛАВНІЙ ЦЕРКВІ

Вчення про митарства не є догматизованим у Православній церкві. Дискусії щодо нього точаться протягом багатьох століть, адже немає чіткої біблійної чи святоотцівської основи, хоч і простежуються певні згадки у творах кількох Отців Церкви. Варто зауважити, що це вчення найкраще описане у видінні блаженної Теодори, котра пройшла крізь усі митарства. У цьому розділі магістерської роботи я розкриватиму значення митарств, згадки про них у творах Отців Церкви та літургійних текстах, основні богословські аспекти та критику всього вищепереліченого у першому підрозділі, а також – саме видіння блаженної Теодори Григорієві, учневі святого Василя Нового, у другому підрозділі.

2.1. Значення митарств, згадки про них Отцями Церкви та в сучасному вченні, критика

Православна церква не має догматизованої позиції щодо безпосередньої долі душі після смерті. Відповідно до есхатологічного вчення православних, вважається, що після смерті душа піддається частковому суду. Цей суд призначає душу до проміжного стану, де вона переживає прелюдію або до раю, або до пекла. Під час цього проміжного стану душа очікує Воскресіння і Страшного Суду, який остаточно визначить її вічну долю ¹¹⁰. Варто додати, що митарства можна також

¹¹⁰ Yancey P. W. Stations of Torment: The Legend of Theodora and the Aerial Toll-Houses. Synaxis Press, 2014. P. 1.

сприймати як партикулярний суд, тобто як особистий суд для кожної людини, що настає після смерті ¹¹¹.

Згідно з православним догматичним богослов'ям, проходження через небесні митарства є важливою частиною партикулярного суду, який визначає долю душі до Страшного Суду. Обидва суди – і партикулярний, і Страшний – здійснюють ангели, які діють як знаряддя Божого правосуддя. Зрештою, ангели відокремлять злих від праведних і вкинуть нечестивих у піч вогненну (Мт 13:49) ¹¹².

Протягом століть точилися дискусії та спекуляції щодо тонкощів цього процесу часткового суду. Незважаючи на вказівки різних Отців Церкви та Соборів, які не рекомендують будувати здогадки на цю тему, люди роздумували над деталями, пов'язаними з тим, як діє цей суд. Крім того, були роздуми про те, якою мірою на стан душі можна впливати або змінювати зусиллями живих ¹¹³.

Після смерті люди проходять особливий суд, відмінний від загального Страшного Суду. Апостол Павло стверджує, що суд відбувається одразу після смерті. Точна природа Страшного суду не розкривається в Писанні. Однак можна припустити, що як добрі, так і злі ангели відіграють значну роль у визначенні долі людини після смерті. Добрі ангели служать знаряддям Божого милосердя, тоді як злі ангели, допущені Богом, здійснюють Його правосуддя ¹¹⁴.

Святе Письмо підкреслює участь ангелів у перенесенні душ до місця призначення, наприклад, Лазар був перенесений на лоно Авраама. Злі сили також згадуються як такі, що беруть участь у процесі забирання душі.

¹¹¹ Спасуться всі: "?" чи "!". Про останні питання перед смертю. URL: <http://theologia.ucu.edu.ua/uk/dijalnist/10-podiji/535--spasutsja-vsi-qq-chy-qq-pro-ostanni-pytannja-pered-smertju> (дата звернення: 03.02.2024).

¹¹² Rose S. The Soul After Death. California, 2009. P. 46-47.

¹¹³ Yancey P. W. Stations of Torment: The Legend of Theodora and the Aerial Toll-Houses. Synaxis Press, 2014. P. 1.

¹¹⁴ Pomazansky M. Orthodox dogmatic theology: a concise exposition. Tr. Rose S. 3 ed. Platina: St. Herman of Alaska Brotherhood, 2009. P. 312.

Ангели тісно пов'язані з Небесним Отцем і виконують свою роль у божественному плані, в той час як демони прагнуть заподіяти шкоду і поглинути душі ¹¹⁵.

Святі Отці згадували про митарства у своїх вченнях, на що варто зацентувати свою увагу. У наступних абзацах коротко опишу найбільш відомі богословські роздуми на цю тематику світил патристичної епохи.

Святитель Іполит Римський у своїх творах описує шлях, яким ідуть душі після смерті. Праведників ведуть ангели світла, котрі супроводжують їх до місця світла. З іншого боку, неправедних ангели покарання тягнуть ліворуч. Вони більше не контролюють свій напрямок, але їх тягнуть, як в'язнів ¹¹⁶.

Святий Атанасій Великий розповідає про випадок зі святим Антонієм Великим. Коли святий Антоній молиться, його підносять ангели, але він стикається з протидією повітряних демонів. Біси намагаються звинуватити його в гріхах, вчинених від народження, але ангели спростовують їхні твердження, зазначаючи, що ці гріхи вже прощені Христом. Біси наполегливо звинувачують його в гріхах, скоєних після прийняття монашого постригу. Однак їхні звинувачення не мають доказів, і преподобний Антоній може вільно продовжувати своє сходження ¹¹⁷.

Святий Іван Золотоустий наголошує на потребі молитов і заступництва ангелів у смертну годину. Він порівнює мандрівку духовним світом з мандрівкою чужою землею, де потрібні провідники, щоб орієнтуватися в невидимих силах. Преподобний Ісая Затворник радить християнам щодня пам'ятати про смерть і готуватися до зустрічі з темними силами в повітрі. Він пояснює, що душу, яка відходить, супроводжують ангели, а темні сили намагаються її затримати і знайти, в чому її

¹¹⁵ Pomazansky M. Orthodox dogmatic theology: a concise exposition. Tr. Rose S. 3 ed. Platina: St. Herman of Alaska Brotherhood, 2009. P. 312-313.

¹¹⁶ References for Toll Houses. P. 1.

¹¹⁷ Rose S. The Soul After Death. California, 2009. P. 39-40.

звинуватити ¹¹⁸.

Святий Теодор Великий у своїх духовних текстах нагадує нам про суєтність і оманливість світу. Він закликає нас замислитися над прийдешньою розплатою, коли нам буде дано оцінку за наші вчинки, слова і думки. В іншому тексті святий Теодор описує жорстоку атаку, з якою стикається душа, покидаючи тіло, з боку ворога. Противник паплюжить і звинувачує душу в її гріхах, намагаючись вселити страх і відчай. Однак душу, яка приймає Божу любов і зберігає віру, ці напади не лякають. Зміцнена Господом і керована святими ангелами, душа сміливо протистоїть підступному дияволу. Вона проголошує свою вірність Христу, визнаючи Його владу і спасительну силу Його Хреста. Диявол, не витримавши імені Христового, відступає в поразці ¹¹⁹.

Святий Григорій Двоєслов наголошує на пам'яті про минулі злочини, а також на страху і побоюванні зустрічі з Суддею. Злі духи, як він пояснює, будуть шукати вчинки душі, що відходить, і представляти її гріхи перед ним, щоб мучити і тягнути її до покарання. Святий Григорій визнає, що навіть обрані не звільняються від пильної уваги цих злих сил ¹²⁰.

Святий Єфрем Сирин ще більше заглиблюється в тему смертної години і суду. Він описує, як божественні істоти, відповідальні за вилучення душі з тіла, ведуть її до неминучого місця суду. Тут протилежні сили, представлені вождями, владою та світовими правителями, виступають у ролі обвинувачів. Вони прискіпливо реєструють, досліджують і підраховують усі гріхи та борги людини від юності до старості, охоплюючи добровільні і недобровільні переступи, вчинені в думках, словах і ділах ¹²¹.

Святим Кирилом Олександрійським було здійснено класифікацію

¹¹⁸ Rose S. The Soul After Death. California, 2009, P. 40.

¹¹⁹ References for Toll Houses. P. 3.

¹²⁰ Rose S. The Soul After Death. California, 2009. P. 40-41.

¹²¹ Там само, P. 41.

митарств у «Слові щодо смерті і Страшного суду». Він вказував на те, що душа прямує до неба за допомогою ангелів, проте зустрічає на цьому шляху злих духів – митарства, – котрі призначені для нагляду за сходженням душі. Варто зауважити, що кожне із митарств виявляє душі інший вид гріхів. У цьому процесі святі ангели пригадують усі добрі діла людини, котрі є протилежностями до того, за що її засуджують на певному митарстві ¹²².

У вищезгаданій проповіді святий Кирило описує зустріч душі зі страшними і нещадними демонами після смерті. Вигляд цих демонів вселяє в душу страх і хвилювання, спонукаючи її шукати притулку в ангелів Божих. За словами святого Кирила, коли душа подорожує з ангелами, вона стикається із заставами, які перешкоджають її піднесенню до неба. Кожне митарство представляє певний гріх або пристрасть, і душу випробовують демони, пов'язані із цими порушеннями Заповідей – гріхами та пристрастями. Ці демони діють як збирачі податків, оцінюючи гріхи душі і перешкоджаючи її руху до неба ¹²³.

Численні інші Отці Церкви, як попередники, так і наступники святого Кирила, також обговорювали або згадували про митарства. Їхні праці підкреслюють широке визнання і використання цього вчення в Церкві, особливо серед богословів IV століття. Таке тривале і універсальне використання свідчить про те, що вчення про митарства передавалося від попередніх поколінь і коріниться в апостольській традиції ¹²⁴. Варто додати, що у святоотцівській традиції переважало зображення цього шляху як боротьби ангелів та демонів за людську душу або як протистояння людської душі демонам після смерті (*post mortem*) ¹²⁵.

Святі Отці Церкви у своїх гімнах і молитвах намагалися дати

¹²² Бочаров Д. Реалії найвищого суду на провідній нитці теорії доказів. Дніпропетровськ: АМСУ, 2004. С. 10.

¹²³ Rose S. *The Soul After Death*. California, 2009. P. 41-42.

¹²⁴ Rose S. *The Soul After Death*. California, 2009. P. 42.

¹²⁵ Кузев В. Православне вчення про митарства як варіація посмертного шляху (сутність і витоки). *Українське релігієзнавство*. № 59. 2011. С. 116.

детальний опис цієї реальності. Згідно з їхнім вченням, душа в супроводі ангелів і демонів проходить процес суду, який відбувається на митарствах. Ці митарства не є фізичними спорудами, а радше духовними сферами, оскільки стосуються духовної природи самої душі. Метою цих збирачів мита є дослідження минулого душі і притягнення її до відповідальності за конкретні гріхи на кожному з них. Святитель Теофан Затворник пояснює, що збирачі мита намагаються знайти в душі будь-які пристрасті, що залишилися. Якщо серце чисте і позбавлене пристрастей, то митарям-демонам не буде про що сперечатися. Але якщо душа все ж таки має симпатії до певних пристрастей, то вона буде вразливою до спокус демонів, які відповідають конкретним пристрастям, які вона плекає в собі ¹²⁶.

У XIX столітті Ігнатій Брянчанінов та Теофан Затворник були видатними захисниками православного вчення про повітряні митарства. Єпископ Теофан у своєму коментарі на 118-й псалом спеціально звертається до поняття «не бути осоромленим». Він пояснює, що перший випадок непосоромлення відбувається під час внутрішньої боротьби духовного життя. Однак другий момент – під час смерті та проходження через митарства. Якою б абсурдною не здавалася ця ідея тим, хто з неї насміхається, кожен з нас врешті-решт пройде через митні пости ¹²⁷.

Митники, якими є демони, прагнуть знайти в людині її пристрасті – ті духовні блага, якими володіє душа. Якщо серце людини чисте і вільне від пристрастей, то митарям-бісам немає про що сперечатися. Насправді, протилежні чесноти в душі відштовхують їх, як блискавки. Якщо ж серце не очистилося, а пристрасті все ще залишаються, то душа потягнеться до відповідного митарства, де біси подружилися з нею і звели її на манівці. Теофан Затворник підкреслює, що поки в душі є симпатії до будь-якої

¹²⁶ Streza C. I. The orthodox eschatology the fulfilment of man's life in the experience of God's glory and love. *European Journal of Science and Theology*, August 2021, Vol.17, № 4, P. 34-35.

¹²⁷ Rose S. *The Soul After Death*. California, 2009. P. 48.

пристрасті, залишається сумнівним, що душа не буде посоромлена на митарствах. Сором у цьому контексті означає сходження душі в пекло ¹²⁸.

Мандрівку душі після її відокремлення від тіла прийнято називати «ходінням по митарствах». Однак ці митарства слід розуміти в духовному, а не в буквальному сенсі. Митрополит Макарій у своєму «Православному догматичному богослов'ї» радить розглядати їх як символічні зображення небесних реалій, що виходять за межі земних образів. Православна Церква вчить, що після Страшного Суду душі померлих потрапляють у стан або блаженства, або мук, залежно від їхніх вчинків. Однак цей стан не є станом повного блаженства чи повного страждання. Повний досвід блаженства чи мук зарезервований для нас після загального воскресіння, коли душа возз'єднається з тілом, в якому вона прожила життя в чеснотах чи пороках ¹²⁹.

Згідно з православним вченням, два дні після смерті душа переживає період відносної свободи, під час якого вона може відвідувати місця на землі, які були для неї значущими. Однак на третій день душа переходить в інші світи і стикається з легіонами злих духів, які перепиняють їй шлях. Ці духи звинувачують душу в різних гріхах, до яких вони спокушали її під час земного життя. Цей етап відзначається наявністю двадцяти митарств, кожен з яких представляє різну форму гріха, проти якого випробовується душа. Лише успішно пройшовши через усі митарства, душа може уникнути негайного прокляття ¹³⁰.

Після успішного проходження митарств і вклоніння перед Богом, душа вирушає в подорож ще на 37 днів. Протягом цього періоду вона відвідує небесні царства і глибини пекла, але до сорокового дня залишається невизначеною щодо свого кінцевого призначення. Деякі душі

¹²⁸ Rose S. The Soul After Death. California, 2009, P. 48.

¹²⁹ Pomazansky M. Orthodox dogmatic theology: a concise exposition. Tr. Rose S. 3 ed. Platina: St. Herman of Alaska Brotherhood, 2009. P. 313-314.

¹³⁰ John the Wonderworker. Life After Death. P. 2.

можуть відчувати передчуття вічної радості і блаженства, тоді як інші можуть боятися неминучих вічних мук, які проявляться в повній мірі після Страшного Суду ¹³¹.

Отець Михайло Помозанський, пропонує інтерпретацію алегорії про митарства. Він припускає, що ворота представляють совість людини. Ангели символізують чесноти, а демони – гріхи. У такому розумінні наші гріхи виступають обвинувачами, а наші чесноти або набуті благодаті служать нашим захистом перед нашим сумлінням, яке виступає суддею ¹³².

За словами отця Михайла Помазанського «партикулярний суд» призначає душу до відповідного стану, вже усвідомлюючи її долю. «Останній суд» відбувається тоді, коли душа, возз'єднавшись з тілом, отримує свою нагороду, а не постає перед іншим судом ¹³³.

Можемо відстежити літургійні тексти в православній традиції, які підтримують вчення про митарства. Як у грецькому, так і в слов'янському Евхології, окремі молитви і канони згадують про мита і зустріч зі злими духами під час відходу душі. У каноні на відхід душі святого Андрія, молільник звертається до святих ангелів з проханням змилосердитися і врятувати душу від «злих митарів». У цьому уривку підкреслюється віра в існування митарств і потреба в божественній допомозі в їхньому подоланні ¹³⁴.

Молитви до Богородиці також підкреслюють митарства і зустріч з демонічними силами. У слов'янському Евхології є молитва з проханням, щоб Богородиця прогнала начальника гірких митарів і захистила душу в момент смерті. Молитва на малій єктенії просить Богородицю опікуватися душею під час її відходу і відганяти темні лики злих демонів. Окоїх містить прохання до Богородиці. У тексті є прохання бути поруч з душею, коли її

¹³¹ John the Wonderworker. Life After Death P. 2.

¹³² Puhalo L. The soul, the body and death. Dewdney: Synaxis press, 2015. P. 111-112.

¹³³ Там само, P. 112.

¹³⁴ References for Toll Houses. P. 8-9.

насилено розлучають з тілом, і розвіяти плани безтілесних ворогів. Далі наголошується на необхідності пройти крізь володарів темряви в повітрі неушкодженим ¹³⁵.

Протягом багатьох століть митарства були важливим аспектом православного есхатологічного вчення і завершальним етапом духовної війни, яку кожен християнин веде впродовж свого земного життя. Протягом тривалого періоду різні тексти, включаючи Життя святих, задокументували безпосередній досвід православних християн, які зіткнулися з цими митарствами після смерті, а іноді навіть до неї. Важливо підкреслити, що термін «митартсва», котрий перегукується із «митом» та «митним постом» є метафоричним, а не буквальним, обраним Східними Отцями для опису того, з чим стикається душа після смерті ¹³⁶.

У вченні про митарства можна виокремити три вагомні богословські аспекти. Згідно із першим із них до померлого приходять біси, котрі мають намір затягнути його душу до пекла, проте появляються також ангели, які мають намір завадити демонам та врятувати душу померлої людини. Варто додати, що демони приходять не тільки до грішників, але й до праведників. Відповідно до другого аспекту ходіння по митарствах – це є партикулярний (малий) суд, котрий передує Страшному Суду. Третій аспект цього вчення відображає віру у мандрівку душі після смерті ¹³⁷.

Проте варто вказати, що є й певна критика вчення про митарства. У книзі «Таємниця Христа: Теологічні наслідки міфу про митарства» отця Майкла Азкула порушуються критичні питання щодо теорії митарств та її місця в православній традиції. Отець Серафим Роуз, незважаючи на свій палкий захист цього вчення, в кінцевому підсумку визнає, що вчення про митарства не визначається як догмат, а скоріше належить до сфери

¹³⁵ References for Toll Houses. P. 9.

¹³⁶ Rose S. The Soul After Death. California, 2009. P. 127.

¹³⁷ Кузев В. Православне вчення про митарства як варіація посмертного шляху (сутність і витоки). *Українське релігієзнавство*. № 59. 2011. С. 117.

православного благочестя. Отець Майкл Азкул стверджує, що якщо вчення про митарства є істинним, то його не можна розглядати як необов'язкову віру або просто побожну думку. Він наголошує на відсутності прямих доказів існування митарств у працях Отців Церкви і вказує на те, що подібні до них концепції зустрічаються в гностичних і язичницьких казках, а не в біблійних джерелах ¹³⁸.

Отець Майкл Азкул ставить під сумнів ідею про те, що демони мають право перебувати на митарствах і судити душі праведників на шляху до неба. Він критикує отця Серафима Роуза, який запозичив цю концепцію у єпископа Ігнатія Брянчанінова, за те, що він пов'язує Перше соборне послання апостола Петра 5:8 і Євангелія від Матея 25:41 на підтримку ідеї про демонів, які тягнуть душі до пекла. Він зазначає, що ці уривки стосуються занепалих ангелів і неправедних після Страшного Суду і не дають демонам повноважень тягнути когось у пекло ¹³⁹.

Як приклад наводиться притча про багача і Лазаря з Євангелія від Луки 16:19-31, де немає жодної згадки про душі, що проходять через митарства. Отець Майкл Азкул піднімає питання про походження концепції митарств і її відсутність у Старому Завіті та вченні ранніх Отців і Апостолів Церкви. Автор також зазначає, що вчення про митарств не є загальноприйнятим серед християнських конфесій. Цього вчення немає у римо-католиків, вірмен, сирійців, маронітів, ефіопів та Ассирійській Церкві Сходу ¹⁴⁰.

Згідно зі святим Амвросієм, суд над тілом і душею відбувається разом, що суперечить вченню про партикулярний суд на митарствах. Ця теорія не визнає спільного суду, якого зазнають і тіло, і душа. За

¹³⁸ Yancey P. W. Stations of Torment: The Legend of Theodora and the Aerial Toll-Houses. Synaxis Press, 2014. P. 68.

¹³⁹ Azkoul M. The Toll-House Myth: The Neo-Gnosticism of Fr. Seraphim Rose. P. 24-25.

¹⁴⁰ Yancey P. W. Stations of Torment: The Legend of Theodora and the Aerial Toll-Houses. Synaxis Press, 2014. P. 68-70

християнською вірою, тільки Христос судить усіх людей. Святий Іван Золотоустий пояснює, що після того, як душа розлучається з тілом, вона не може блукати по землі. Душі праведників перебувають у руці Божій, а душі грішників відведені геть. Таке розуміння підтверджується притчею про Лазаря і багача, а також словами Христа про те, що «Цієї ж ночі душу твою заберуть у тебе»¹⁴¹.

Також варто зауважити, що адаптація отцем Серафимом Роузом певних уривків з літургійних текстів на підтримку вчення про митарства була піддана ретельній критиці. Наприклад, його інтерпретація 4-ої пісні з Чину розставання душі з тілом розглядається як спроба вписати текст у свій наратив. Однак традиційне розуміння цих уривків наголошує на мандрівці душі до Судного місця Христа і на потребі божественного милосердя та прощення¹⁴².

2.2. Митарства у видінні блаженної Теодори

Більш чітке та конкретне пояснення митарств ми бачимо у видінні блаженної Теодори Григорієві – учневі преподобного Василя Нового. У ньому викладено двадцять митарств, через які проходить душа людини під час партикулярного суду¹⁴³.

Блаженна Теодора розповіла Григорію про свій досвід, описуючи страшні обличчя і нечувані слова, з якими вона зіткнулася в годину своєї смерті. Вона пережила жорстокі і важкі для перенесення страждання як наслідок своїх злих вчинків. Однак, завдяки молитвам і допомозі святого Василя Нового, вона була врятована від цих випробувань.

¹⁴¹ Azkoul M. The Toll-House Myth: The Neo-Gnosticism of Fr. Seraphim Rose. P. 34.

¹⁴² Там само, Р. 46-47.

¹⁴³ Бочаров Д. Реалії найвищого суду на провідній нитці теорії доказів. Дніпропетровськ: АМСУ, 2004. С. 10.

Коли Теодора наближалася до кінця свого життя, вона побачила ефіопів, що оточували її. Їхній страшний і злий вигляд, що нагадував вогняні глибини пекла, сповнював її страхом. Вони погрожували і скреготали на неї зубами, чекаючи на суддю, який ще не прийшов. Ефіопи представили сувої і таблиці, в яких детально описувалися всі її злі вчинки, а Теодора тремтіла від великого страху. Проте з'явилися два променисті ангели, схожі на юнаків невимовної краси. Ангели звернулися до ефіопів, докоряючи їм за їхнє зло і проголошуючи, що ця душа належить Богові і вони не мають до неї ніякого відношення ¹⁴⁴.

Ангели зібрали всі добрі справи, які Теодора зробила за своє життя, і приготувалися зважити їх проти її злих вчинків. Вони мали намір схилити шальки терезів на її користь. Розлючені цим ефіопи хотіли затягнути Теодору до пекельних глибин. Однак у цей момент з'явився сам Василій і засвідчив, яку велику послугу зробила йому Теодора в старості. Він подарував ангелам мішок золота, що символізував скарб молитов, піднесених за неї ¹⁴⁵.

Теодора намагалася жити доброчесним життям і дотримуватися заповідей. Здатність Теодори долати випробування, з якими вона стикається в митарствах, пояснюється захистом ангелів і допомогою Василя Нового. Ангелам, які виступають у ролі доброзичливих свідків, Василій вручає червону скриньку, наповнену благодаттю та духом Господнім, якими є багатий преподобний Василій. Коли її власних добрих справ не вистачає, ангели використовують ці чесноти, щоб заплатити «митарям» ¹⁴⁶.

Цей аспект порушує питання про засоби досягнення спасіння. Він спонукає до роздумів про те, чи спасіння досягається через добрі вчинки,

¹⁴⁴ St. Theodora's journey through the aerial toll-houses. URL: <https://hram-pg.org/en/word/works/205-st-theodora-s-journey-through-the-aerial-toll-houses.html> (дата звернення: 04.02.2024).

¹⁴⁵ Там само.

¹⁴⁶ Кузев В. Православне вчення про митарства як варіація посмертного шляху (сутність і витоки). *Українське релігієзнавство*. № 59. 2011. С. 117.

чи через Божу благодать. Крім того, це нагадує католицьку доктрину *opera supererogationis*, яка припускає, що надприродні заслуги святих можуть бути використані на благо інших, які не досягли такого рівня святості ¹⁴⁷.

Перше митарство стосується пустослів'я, лохослів'я, марнослів'я та інших гріхів, пов'язаних із ними ¹⁴⁸. Це включає в себе бездумне говоріння, вимовляння мерзенних і безсоромних слів, а також непотрібні або безладні розмови. Під час цього митарства Теодорі було представлено велику кількість сувоїв, де задокументовано кожне слово, сказане з юності. Однак серед мук втрутилися святі ангели. Вони представили деякі з моїх добрих справ, але, розуміючи, що їх недостатньо, доповнили їх скарбами, подарованими мені святим Василієм ¹⁴⁹.

У другому митарстві брехні відбувається обвинувачення за різні обмани, неправдиві слова, невиконання даних обіцянок, а також приховування гріхів на сповіді ¹⁵⁰. Третє митарство стосується наклепів та осуду. До нього зараховуються наклепи, обмови, доноси, плітки, намови та інші пов'язані із цим погані вчинки. Потрібно зупиняти тих, котрі чинять такі гріхи ¹⁵¹.

У четвертому митарстві увага зосереджена на гріху обжерливості. Теодора описує, як злі духи з нетерпінням чекали їхнього приходу, сподіваючись знайти жертву. Вони виявили випадки, коли вона їла таємно від інших або без потреби, і навіть коли вона їла перед молитвою або ранковим хресним знаменням. Вони також викрили випадки її пияцтва. Демони були задоволені, наче захопили її в полон. Прямуючи до наступного

¹⁴⁷ Кузев В. Православне вчення про митарства як варіація посмертного шляху (сутність і витоки). *Українське релігієзнавство*. № 59. 2011, С. 117.

¹⁴⁸ Бочаров Д. Реалії найвищого суду на провідній нитці теорії доказів. Дніпропетровськ: АМСУ, 2004. С. 10.

¹⁴⁹ Yancey P. W. *Stations of Torment: The Legend of Theodora and the Aerial Toll-Houses*. Synaxis Press, 2014. P. 42-43.

¹⁵⁰ Бочаров Д. Реалії найвищого суду на провідній нитці теорії доказів. Дніпропетровськ: АМСУ, 2004. С. 10.

¹⁵¹ Основи віри: 32. Господь Бог. Всесвіт. Людина, її земне, неземне та прийдешнє життя. URL: <http://hram.in.ua/biblioteka/osnovy-viry/97-book97/968-title1217> (дата звернення: 08.02.2024).

митарства, Теодора розмовляла з ангелами, які її супроводжували. Вони наголошували на важливості очищення гріхів добрими справами і попереджали, що тим, хто не прагне до цього, не уникнути мучителів, які ведуть грішників до пекла ¹⁵².

На п'ятому митарстві маємо справу із лінощами. До нього зараховують час, проведений у байдужості, бездіяльності, байдиківань да ледачості. Також до цього митарства належать провини, пов'язані із тим, що люди не мають бажання самостійно працювати, а живуть за рахунок інших чи ті особи, котрі отримують платню, проте ставляться до покладених на них обов'язків недбало ¹⁵³. Лінь також пронизує наші зусилля контролювати як тілесні, так і духовні пристрасті, що призводить до недбалого ставлення до дій, які сприяють спасінню нашої душі. Скарги на роботу, довгі богослужіння та молитви ще більше викривають владу лінощів над людським життям. Нездатність постійно прославляти і дякувати Богові протягом дня відображає нашу нездатність зберігати постійний молитовний настрій і зосереджуватися на служінні Йому. Нехтування визначеним часом для молитви, поспішне або нещире промовляння ранкової та вечірньої молитви, брак уваги під час богослужінь є прикладом апатії та лінощів, які вражають наше духовне життя ¹⁵⁴.

Шосте митарство пов'язане з крадіжкою. До нього належать гріхи грабіжництва, ошуканства, викрадення церковних речей, лихварства. Блаженна Теодора пригадує незначні випадки крадіжки в дитинстві, але вони були незначними і впливали з браку розуму. Сьоме митарство зосереджене на жадібності, але Теодора впевнено проходить його. Вона дякує Божій благодаті за те, що задовольняється тим, що їй дано, і не

¹⁵² Yancey P. W. Stations of Torment: The Legend of Theodora and the Aerial Toll-Houses. Synaxis Press, 2014. P. 44.

¹⁵³ Бочаров Д. Реалії найвищого суду на провідній нитці теорії доказів. Дніпропетровськ: АМСУ, 2004. С. 11.

¹⁵⁴ Приготування до Сповіді. URL: <https://orthodox.net/confess/confession-20-torments.html> (дата звернення: 08.02.2024).

скупиться. Грошолобство та скупість – це два найбільш поширені гріхи, котрі розглядаються на цьому митарстві, проте варто також пригадати про тих, котрі нехтують доброчинністю та благодійництвом, а ще – думають тільки про особисте збагачення ¹⁵⁵.

Восьме митарство присвячене гріху хабарництва. Теодора вільна від цієї провини, чим викликає роздратування демонів, які не можуть знайти жодного звинувачення проти неї. Вона уникає позичання грошей під незаконні відсотки, експлуатування інших заради особистої вигоди. Варто також зазначити, що до цього митарства зараховується духовне святотатство – продаж та купівля духовних посад – симонія. Дев'яте митарство присвячене гріху неправди. На тих, хто виправдовує винних заради особистої вигоди, затримує заробітну плату своїм працівникам або займається нечесними діловими практиками, чекає покарання. Однак Теодора проходить через цю станцію без особливого смутку, маючи лише кілька гріхів щодо цього ¹⁵⁶.

На десятому митарстві розглядається гріх заздрості. Теодора з гордістю заявляє, що ніколи не відчувала заздрості. На цій станції зустрічаються люди, яких звинувачують у відсутності любові, ненависті до інших і недоброзичливості ¹⁵⁷.

Одинадцяте митарство стосувалося гордощі. На ньому переглядаються гріхи зарозумілості, зневаги до батьків, непокори до старших, надмірного самолюбства, марнославства та марнолюбства. Дванадцяте митарство пов'язане із гріхами гніву. До цього переліку належать постійні сварки, дратування, а також інші пов'язані із ними вчинки та стани людей. Ці два митарства блаженна Теодора подолала

¹⁵⁵ Yancey P. W. Stations of Torment: The Legend of Theodora and the Aerial Toll-Houses. Synaxis Press, 2014. P. 45.

¹⁵⁶ Там само, P. 45-46.

¹⁵⁷ Yancey P. W. Stations of Torment: The Legend of Theodora and the Aerial Toll-Houses. Synaxis Press, 2014. P. 46.

досить легко ¹⁵⁸.

На тринадцятому митарстві розглядаються гріхи злопам'ятності. Теодора пояснює Григорію, як вона прощала тих, хто її ображав, і перемогала зло, проявляючи добро і милосердя. Вона не виношувала злих намірів і не зациклювалася на образах інших щодо неї. З Божої милості вона проходить цю станцію без жодної плати, сповнена радості, продовжуючи свою подорож ¹⁵⁹.

Під час розмови з ангелами Теодора дізнається про запис людських вчинків. Кожна людина має ангела-охоронця і демона, приставленого до неї. Демон фіксує всі погані вчинки людини і повідомляє про них на митарствах, де ведеться облік. Якщо добрих справ більше, ніж гріхів, то душу не забирають. Якщо ж гріхи переважають добрі справи, то душу затримують і мучать доти, доки вона не отримає прощення молитвами Церкви. Ангели також повідомляють Теодору, що душі, визнані перед Богом грішними і нечистими, без надії на спасіння, негайно відправляються в безодню, де на них чекають вічні муки самих дияволів. Пізніше ці душі з'єднуються зі своїми тілами і будуть терпіти муки у вогняному пеклі разом з демонами під час Другого пришествя Господа ¹⁶⁰.

Чотирнадцяте митарство — митарство вбивства. Проте варто зауважити, що до нього належать також і ті гріхи, що стосуються побоїв, поранень, розбоїв та завдавання тортур іншим. Наступне, п'ятнадцяте, митарство стосується гріхів ворожіння, чаклування, вроків та інших видів магії. Ці два митарства блаженна Теодора пройшла без випробувань ¹⁶¹.

Шістнадцяте митарство стосується гріхів блуду. Тут душі звинувачуються не лише у власне блуді, але й у тому, що вони віддаються

¹⁵⁸ Бочаров Д. Реалії найвищого суду на провідній нитці теорії доказів. Дніпропетровськ: АМСУ, 2004. С. 11.

¹⁵⁹ Yancey P. W. Stations of Torment: The Legend of Theodora and the Aerial Toll-Houses. Synaxis Press, 2014. P. 47-48.

¹⁶⁰ Там само, Р. 48-49.

¹⁶¹ Бочаров Д. Реалії найвищого суду на провідній нитці теорії доказів. Дніпропетровськ: АМСУ, 2004. С. 11.

любовним мріям, знаходять насолоду в нечистих думках, а також у нечастих поглядах. Князь цих мук з'являється Теодорі в огидному, одязі, заплямованому кривавою піною, в оточенні великої кількості демонів. Біси представляють записи минулих блудних вчинків Теодори, вказуючи на осіб, місця і час, коли вона переступила межу гріха в юності. Однак святі ангели стають на її захист, стверджуючи, що вона вже давно покинула блуд і живе життям, що характеризується чистотою, стриманістю і постом ¹⁶².

На сімнадцятому митарстві маємо справу із гріхами перелюбу. Воно саме для тих, хто був одружений, але не зберіг вірності своєму подружжю. Тут випробовуються ті, хто вчинили перелюб, блуд і насильство. Під перелюбом варто розуміти як сексуальні стосунки поза шлюбом, так і вступ одружених у фізичну близькість з кимось іншим, окрім свого подружжя. До вищенаведених гріхів ставляться з великою суворістю, засуджуючи навіть внутрішній перелюб нечистих помислів і бажань. У цих муках сильно страждають душі тих, хто дав обіцянку жити для Ісуса Христа, але не зміг зберегти себе в чистоті ¹⁶³.

Вісімнадцяте митарство стосується содомських гріхів. Теодора описує жахливі муки, яких зазнають душі, звинувачені у протиприродних гріхах, включаючи інцест та інші огидні вчинки, скоєні таємно. Князь цих мук описується як найогидніший демон, вкритий гноєм і випромінюючий огидний сморід. Його слуги мають такі самі огидні якості, з неймовірною потворністю і жорстокістю, що не піддається опису. Вони оточують Теодору, але з Божої ласки нічого не знаходять і з ганьбою тікають. Не злякавшись, вона продовжує свою подорож ¹⁶⁴.

Святі ангели промовляють до Теодори, пояснюючи, що пройти через

¹⁶² St. Theodora's journey through the aerial toll-houses. URL: <https://hram-pg.org/en/word/works/205-st-theodora-s-journey-through-the-aerial-toll-houses.html> (дата звернення: 04.02.2024).

¹⁶³ Основи віри: 32. Господь Бог. Всесвіт. Людина, її земне, неземне та прийдешнє життя. URL: <http://hram.in.ua/biblioteka/osnovy-viry/97-book97/968-title1217> (дата звернення: 08.02.2024).

¹⁶⁴ St. Theodora's journey through the aerial toll-houses. URL: <https://hram-pg.org/en/word/works/205-st-theodora-s-journey-through-the-aerial-toll-houses.html> (дата звернення: 04.02.2024).

муки блуду – рідкісне явище. Вони відкривають, що світ занурений у спокусливий бруд нечистоти, а людство загалом перебуває в пастці чуттєвості. Мало хто оберігає себе від нечистоти блуду і підкорює бажання своєї плоті. Тому лише невелика кількість душ проходить через цю станцію неушкодженою, тоді як багато гине тут. Демони цієї муки хваляться, що вони наповнюють вогняну безодню пекла душами людей більше, ніж будь-яка інша мука ¹⁶⁵.

Дев'ятнадцяте митарство стосується ересей. На ньому випробовуються ті, котрі вчинили гріхи, пов'язані із неправдивою вірою, мудруваннями щодо віри, сумнівами у вірі, осудженням та викривленням віри. Останнє, двадцяте, митарство, стосується гріхів немилосердя та жорстокості. На ньому зазнають тортур ті, котрі не проявляли милосердя до ближніх, були жорстокими до них, не проявляли милосердя, співчуття та розуміння ¹⁶⁶.

У завершенні видіння Теодора розповідає про свій візит до Божого престолу. Ангели показують їй душі блаженних і грішників, оселі святих у раю, а також місця, що є в найнижчих кутках пекла. Теодора вирушає в подорож місцями перебування апостолів, пророків, святих єпископів і монахів. Вона стає свідком жахливих мук у глибинах пекла, де зв'язаний і ув'язнений сатана. Ангели нагадують їй про нещастя, від яких вона була врятована молитвами святого Василя. Теодора описує грішників у їхніх жахливих муках, криках і благаннях про пощаду. Муки настільки нестерпні, що їй важко передати їх словами. З усього видіння стає зрозуміло, що молитви Василя та його добрі справи на користь Теодори допомогли їй врятуватися від пекла ¹⁶⁷.

¹⁶⁵ St. Theodora's journey through the aerial toll-houses. URL: <https://hram-pg.org/en/word/works/205-st-theodora-s-journey-through-the-aerial-toll-houses.html> (дата звернення: 04.02.2024).

¹⁶⁶ Бочаров Д. Реалії найвищого суду на провідній нитці теорії доказів. Дніпропетровськ: АМСУ, 2004. С. 12.

¹⁶⁷ Yancey P. W. Stations of Torment: The Legend of Theodora and the Aerial Toll-Houses. Synaxis Press, 2014. P. 54-55.

Уві сні Григорій бачить Василя, який ще живий, але перебуває на небесах. Прокинувшись від сну, Григорій шукає Василя, щоб підтвердити його достовірність. Василій стверджує, що дух Григорія був в іншому місці, поки його тіло спало, і підтверджує правдивість видіння та розповіді Теодори. Григорій дивується величі Василя перед Богом, адже він був присутній і душею, і тілом під час сну ¹⁶⁸.

Отже, вчення про митарства у православній традиції не є догматизованим, тобто його не визнано як офіційне вчення в Церкві. Відповідно до нього душа після смерті проходить через двадцять митарств, на кожному із яких її випробовують за певний вид гріхів, вчинений нею за життя. У святоотцівській традиції та літургійних текстах є певні згадки про це, проте немає прямого посилання на ходіння по митарствах чи партикулярний (малий) суд над душею, через що таке вчення часто піддається критиці (а особливо в сучасній православному догматичному богослов'ї). Найкраще охарактеризовано митарства у видіння блаженної Теодори Григорієві, учневі святого Василя Нового, де вона проходить крізь усі двадцять митарств та бачить муки пекла та вічну славу Божого Царства і місця перебування святих Божих угодників.

¹⁶⁸ Yancey P. W. Stations of Torment: The Legend of Theodora and the Aerial Toll-Houses. Synaxis Press, 2014. P. 55-56.

РОЗДІЛ 3

ПОРІВНЯННЯ ЗАХІДНОГО ТА СХІДНОГО ВЧЕННЯ ПРО ЧИСТИЛИЩЕ Й МИТАРСТВА

Між Західною та Східною Церквами є різниці у вченнях щодо значної частини трактатів теології. Не винятком є і есхатологічне вчення, а особливо ті моменти, котрі стосуються чистилища. Якщо ця доктрина є у католицькому магістеріумі, то православна теологія має вчення про митарства. Варто зауважити, що між цими поглядами є багато спільних та відмінних елементів, котрі буде розглянуто у першому та другому підрозділах цього розділу відповідно.

3.1. Спільні елементи Східного та Західного вчення про чистилище

Вчення про чистилище є спільним елементом як Східної, так і Західної Традицій, хоча в Католицькій церкві, воно догматизована, а в Православній перебуває під іншою назвою. Під чистилищем розуміють стан або місце, де душі померлих проходять очищення, щоб потрапити на небеса. Ця ідея ґрунтується на вірі в те, що навіть після смерті душі можуть мати невирішені прив'язаності до гріха, які необхідно очистити, перш ніж вони зможуть досягти з'єднання з божественним ¹⁶⁹.

Поняття чистилища, як стану очищення після смерті, прямо не згадується в ранньохристиянських вченнях про останні речі – смерть, суд, рай і пекло. Однак віру в певну форму очищення після смерті можна

¹⁶⁹ Вчення Католицької Церкви про чистилище URL: <http://lpba.org.ua/vchennya-katolytskoji-tserkvy-pro-chystylische/> (дата звернення: 31.05.2024)

простежити до роздумів святого Августина в п'ятому столітті про суд у його праці «Місто Боже». Як східна, так і західна традиції підтверджують існування проміжного стану між смертю та останнім судом, хоча мають різні назви та тлумачення ¹⁷⁰.

Раннє християнське уявлення про суд було пов'язане з ревною вірою в неминуче повернення Ісуса у світ як есхатологічного судді. Теологія матеріалу Q, письмові або усно передані слова Ісуса про відповідальність учнівства, висвітлює судження, яке перші християни очікували супроводжувати прихід Божого царства. Закликання Ісуса до чесноти найвищого рівня у висловах Q перетворюють майбутній суд на горизонт, перед яким християнська відданість остаточно буде доведена ¹⁷¹.

Католицька церква вчить, що чистилище – це тимчасовий стан, де душі, які померли в Божій благодаті та дружбі, але все ще недосконало очищені, проходять очисний вогонь перед тим, як потрапити на небо. Ця доктрина була роз'яснена на Другому Ліонському соборі в 1274 році і отримала подальший розвиток на Флорентійському і Тридентському соборах. Концепція чистилища базується на вірі в те, що існують тимчасові наслідки гріхів, які необхідно спокутувати, перш ніж людина зможе потрапити в рай. З іншого боку, Православна Церква не має офіційного вчення про чистилище. Натомість воно вчить, що всі душі повинні пройти процес очищення після смерті, але це не розглядається як тимчасовий стан. Натомість це безперервний процес, який починається після смерті і триває до останнього суду. Православна Церква підкреслює важливість молитви за померлих, оскільки вірить, що молитви живих можуть допомогти душам покійних в їх очищенні ¹⁷².

¹⁷⁰ Thiel J. E. Time, Judgment, and Competitive Spirituality: A Reading of the Development of the Doctrine of Purgatory. *Theological Studies*, № 69, 2008. P. 746.

¹⁷¹ Там само. P. 746-747.

¹⁷² Tsihchlis S. What are some of the similarities and differences between Roman Catholic and Orthodox Christians? P. 8-9.

Хоча Католицька Церква і Православна Церква мають спільні риси у своїх вченнях про стан померлих, такі як безсмертя душі і посмертна відплата, інтерпретація цих вчень призвела до значних розбіжностей, зокрема, щодо концепції чистилища. Обидві традиції визнають необхідність молитви за померлих, але православні богослови відкинули католицьку концепцію чистилища під час Ферраро-Флорентійського собору. Історичний прецедент Ферраро-Флорентійського собору підкреслює той факт, що схожість основних положень віровчень Західної та Східної Церков не була достатньою для доктринального компромісу. На протистояння впливали різні чинники, зокрема інтерпретація традиції Отців Церкви, історичні, політичні, культурні та ідеологічні передумови ¹⁷³.

Важливо пояснити офіційне вчення Католицької Церкви про чистилище. Всупереч поширеній думці, Церква не визначає чистилище як фізичне місце з буквального вогню. Натомість чистилище розглядається як стан очищення для душ, які померли в Божій благодаті та дружбі, але ще не повністю очищені. Це відоме як «роена purgatoriae», або «покарання очищення». Католицька церква залишає деталі цього очищення відкритими для тлумачення, і немає необхідності вірити в буквальний вогонь, щоб зрозуміти концепцію чистилища. Подібним чином Східна Православна Церква має власну концепцію посмертного очищення, хоча вона не має такого формального визначення, як католицька доктрина чистилища. Православні богослови часто говорять про «очисний вогонь» або «очисний вогонь», через який повинні пройти душі після смерті. Цей вогонь не розглядається як буквальний вогонь, а радше як символ процесу очищення, який має пройти душа ¹⁷⁴.

¹⁷³ Koval B. The polemics on the issue of purgatory between Eastern Orthodox and Catholic theologians on Ferrara Council (1438-1439): a historical-theological study. Adventist International Institute of Advanced Studies. 2020. P. 4-5.

¹⁷⁴ The Orthodox View of Purgatory Is Surprisingly Catholic. URL: <https://www.catholic.com/magazine/online-edition/the-orthodox-view-of-purgatory-is-surprisingly-catholic> (дата звернення: 19.05.2024).

У Католицькій Церкві вчення про чистилище ґрунтується на двох основних принципах: по-перше, що чистилище існує як стан, в якому душі очищаються; по-друге, що душі в чистилищі можуть отримати допомогу і сприяння через молитви, жертви і добрі справи живих. Католицька Церква вчить, що чистилище – це місце тимчасового покарання для тих, хто помер у стані благодаті, але ще не є повністю чистим. Це стан очищення, а не місце, і має на меті підготувати душу до блаженного видіння, або безпосереднього переживання Бога. Вчення про чистилище сягає своїм корінням у ранньохристиянську Церкву, де його описували Отці Церкви, такі як Кипріан Карфагенський, Амвросій Міланський та Аврелій Августин. Ці ранньохристиянські письменники говорили про стан очищення душ померлих, часто називаючи його «вогнем» або «очищенням», який очищає душу від залишків гріха. Пізніше цю ідею розвинув і систематизував богослов-схоласт Тома Аквінський, якому часто приписують визначення поняття чистилища, як воно розуміється в Католицькій Церкві сьогодні ¹⁷⁵.

Католицька церква навчає доктрині чистилища, яке є проміжним станом, коли ті, хто помирає в Божій благодаті та дружбі, але все ще недосконало очищені, повинні пройти процес освячення або очищення, перш ніж вони зможуть потрапити на небо. Ця віра ґрунтується на розумінні того, що ніщо нечисте не ввійде на небо (Одкр. 21:27), і що деякі гріхи, хоча й прощені, все ще можуть залишити осад, який потрібно очистити. Католицька церква вчить, що це очищення є болісним або викликає певний дискомфорт, але це тимчасовий стан, який зрештою веде до очищення душі та входу в рай. Молитви вірних на землі також можуть допомогти тим, хто проходить цей остаточний процес очищення ¹⁷⁶.

Вчення про чистилище має довгу історію в католицькому богослов'ї,

¹⁷⁵ Вчення Католицької Церкви про чистилище URL: <http://lpba.org.ua/vchennya-katolytskoji-tserkvy-pro-chystylysche/> (дата звернення: 31.05.2024)

¹⁷⁶ Eastern Orthodoxy and Roman Catholicism. P. 3-4.

хоча офіційно воно не було сформульоване до Середньовіччя. Ідея чистилища коріниться в різних богословських уявленнях юдео-християнської традиції, включаючи концепцію безсмертя душі і посмертної долі душі, що базується на особистому судженні. Ці ідеї сформувалися під впливом як юдейських, так і язичницьких вірувань і отримали подальший розвиток у християнських містичних творах та вченнях Отців Церкви ¹⁷⁷.

Православна церква, з іншого боку, не має офіційного вчення про чистилище. Однак багато православних богословів вірять у проміжний стан, подібний до чистилища, який вони називають «особливим судом». Відповідно до цього вірування, кожна людина піддається індивідуальному суду відразу після смерті, під час якого її життя зважують і її гріхи очищаються. Однак, на відміну від католицької віри, православне розуміння цього проміжного стану не тягне за собою страждань. Натомість це розглядається як процес очищення та просвітлення, у якому душа готується до входу в Царство Боже ¹⁷⁸.

Очікування суду після повернення Христа викликало різні почуття у перших християн. Сильна доктрина Павла про благодать, здається, передбачає паросію як непереборну хвилю благодаті, яка приведе охрещених у Христі до небесного блаженства, незважаючи на їхню повну гріховність. Для апостола Павла людська гріховність є такою ж неминучою, як і смерть, яку, на його думку, спричиняє гріх, і Божя любов і милосердя не пов'язані з цим справедливим вироком, а натомість розбивають його на шматки. З уламків гріха, смерті та засудження Бог витягує дивовижний і незаслужений дар вічного життя через воскресіння Христа з мертвих, яке, як вірить Павло, у свою чергу приносить віруючим дар воскреслого життя. Оскільки слухачами Павла є новоохрещені християни, які відчували цей дар

¹⁷⁷ Koval B. The polemics on the issue of purgatory between Eastern Orthodox and Catholic theologians on Ferrara Council (1438-1439): a historical-theological study. Adventist International Institute of Advanced Studies. 2020. P. 23-24.

¹⁷⁸ Eastern Orthodoxy and Roman Catholicism. P. 4.

вічного життя, його листи постійно свідчать про перемогу благодаті, аж до того, що в них не згадується остаточне засудження чи пекло. Стиль віри апостола Павла розуміє воскресіння Христа як скасування праведного Божого вироку, який засудив людський гріх, і тому емоція, яка характеризує його віру перед прийдешнім судом, – це вдячність ¹⁷⁹.

Стиль віри, який ми знаходимо в синоптичних Євангеліях від Марка, Матея та Луки, зовсім інший, як і спектр емоцій, які він, ймовірно, викликав у віруючих. Тут благодать Божа, яка вривається у світ у житті, смерті та воскресінні Ісуса, очікує доказу учнівства у вчинках, які наслідують життя Спасителя і за якими судитимуть віруючого. Суд у цьому стилі віри не рухається траєкторією думки Павла. Божий суд передбачає відповідальність людини не лише за гріх, а й за чесноту. Більше того, суд у цьому стилі віри висвітлює активне рішення віруючого перед альтернативами морального досягнення чи моральної поразки, і врешті-решт перед есхатологічним призначенням небесної слави чи пекельного осуду ¹⁸⁰.

Основною спільністю між традиціями є їхня спільна віра в те, що молитва може принести користь душам померлих під час цього тимчасового стану. Православні моляться за душі віруючих в аді, благаючи у Бога милості та прощення. Католики також відправляють молитви, індульгенції та меси за душі, які проходять очищення в чистилищі, щоб допомогти зменшити їхнє мирське покарання за легкі гріхи. Це демонструє їхнє взаємне переконання, що існує сопричастя між живими та померлими віруючими ¹⁸¹.

Хоча вони по-різному зображують деталі, обидві теології

¹⁷⁹ Thiel J. E. Time, Judgment, and Competitive Spirituality: A Reading of the Development of the Doctrine of Purgatory. *Theological Studies*, № 69, 2008. P. 747-749.

¹⁸⁰ Thiel J. E. Time, Judgment, and Competitive Spirituality: A Reading of the Development of the Doctrine of Purgatory. *Theological Studies*, № 69, 2008. P. 749-751.

¹⁸¹ Carlton C. Purgatory and the Final Judgement of Christ. URL: <https://stjamesorthodox.org/purgatoryjudgement> (дата звернення: 26.05.2024).

стверджують, що цей проміжний стан служить коригувальній або лікувальній меті. У Аді душі оплакують гріхи і прагнуть Божого прощення, що відображає погляд православ'я на смерть як на протиприродний наслідок гріха, що вимагає божественного лікування. Подібним чином католики розуміють тимчасове покарання чистилища як очищення від тривалих прихильностей до гріха в рамках підготовки до блаженного бачення Бога. Обидва зрештою мають на меті очистити душі від недосконалостей перед тим, як вони повністю увійдуть у небесну славу ¹⁸².

У Східній Церкві концепція чистилища не має такого формального визначення, як у Католицькій Церкві. Однак Східна Церква визнає ідею стану очищення для душ померлих. Цей стан часто називають «митарствами», або «проходженням душі через небесні ворота». Згідно з цим віруванням, душа померлого повинна пройти через 20 «пунктів пропуску», де її випробовують на різні гріхи і чесноти. Якщо виявляється, що душа має недоліки в якійсь із цих сфер, вона повинна пройти період очищення перед тим, як потрапити на небо. І католицька, і православна концепції чистилища ґрунтуються на вірі в існування стану або місця очищення для душ померлих. У Католицькій Церкві ця концепція більш формалізована і базується на принципах чистилища як стану очищення і можливості живих допомагати душам в чистилищі через молитву і добрі справи. У Православній Церкві концепція чистилища менш формалізована, але все ще визнається як стан очищення для душ померлих ¹⁸³.

Вчення деяких Отців Церкви, таких як Оріген і Августин, також заклали основу для вчення про чистилище. Віра Орігена в абсолютну доброту Бога і виховну мету страждання вплинула на розвиток ідеї чистилища як засобу очищення і виховання грішників у потойбічному

¹⁸² Carlton C. Purgatory and the Final Judgement of Christ. URL: <https://stjamesorthodox.org/purgatoryjudgement> (дата звернення: 26.05.2024).

¹⁸³ Вчення Католицької Церкви про чистилище URL: <http://lpba.org.ua/vchennya-katolytskoji-tserkvy-pro-chystylische/> (дата звернення: 31.05.2024)

житті. Августин, якого часто вважають «батьком чистилища», розрізняв вічний вогонь для проклятих і очисний вогонь для грішників у потойбічному житті. Він також наголошував на необхідності молитов за померлих, які, на його думку, можуть допомогти душам у потойбічному житті. Вчення про чистилище отримало подальший розвиток у Середньовіччі, коли церква прагнула прояснити своє віровчення і зміцнити свої позиції в суспільстві. Концепція чистилища була офіційно сформульована на Ліонському та Флорентійському соборах і стала важливим аспектом римо-католицького богослов'я. Однак вчення про чистилище було відкинута Східною Православною Церквою на Ферраро-Флорентійському соборі, що призвело до остаточного розколу між двома традиціями¹⁸⁴.

Обидві традиції також стверджують, що молитви живих можуть принести користь душам у чистилищі чи посмертному очищенні. Католики вірять, що відпустити, молитви і добрі справи можуть скоротити час перебування в чистилищі, а православні вірять, що молитви живих можуть допомогти прискорити процес очищення душ покійних. Крім того, обидві традиції вірять в існування стану покарання для душ, які померли в стані смертного гріха. Католики називають цей стан пеклом, а православні використовують терміни «Аїд» або «Геєна». Обидві традиції погоджуються, що цей стан є місцем вічної кари для тих, хто відкинув Божу любов і милосердя¹⁸⁵.

Мовні відмінності також зіграли свою роль, оскільки латинські терміни «purgatorius» і «purgatorium» не відповідали прямо грецькому «Hades». Це частково пояснює теологічні розбіжності щодо термінології.

¹⁸⁴ Koval B. The polemics on the issue of purgatory between Eastern Orthodox and Catholic theologians on Ferrara Council (1438-1439): a historical-theological study. Adventist International Institute of Advanced Studies. 2020. P. 24-28.

¹⁸⁵ The Orthodox View of Purgatory Is Surprisingly Catholic. URL: <https://www.catholic.com/magazine/online-edition/the-orthodox-view-of-purgatory-is-surprisingly-catholic> (дата звернення: 19.05.2024).

Однак їхні основні доктрини мають істотну сумісність щодо освячення й очищення людських душ після смерті в очікуванні остаточного суду. Різні точки зору виникли також через те, що східне православ'я наголошувало на Божому милосерді до всіх і надії на загальне спасіння, тоді як історична католицька доктрина наголошувала на більшому попиті на задоволення божественної справедливості через тимчасове покарання. Тим не менш, обидва підтримують посмертне покаяння та перетворення, яке є можливим через молитву та милостиву дію Бога ¹⁸⁶.

Обидві традиції також дотримуються віри в силу молитви за померлих. Католицька церква вчить, що молитви вірних можуть допомогти тим, хто перебуває в чистилищі, а православна церква вчить, що молитви за померлих можуть допомогти скоротити їхній час у проміжному стані. Обидві традиції підносять молитви за померлих під час похоронних богослужінь і в певні дні протягом року, наприклад, у День всіх душ у Католицькій Церкві та в Суботу Задушну в Православній Церкві. Іншим спільним елементом між двома традиціями є віра в сопричастя святих. Як Католицька Церква, так і Православна Церква вчать, що існує духовна єдність між усіма віруючими, як живими, так і мертвими. Ця віра ґрунтується на розумінні того, що всі віруючі об'єднані у Христі і що їхні молитви та дії можуть впливати один на одного ¹⁸⁷.

Щодо ключових питань молитви за померлих і віри в певний тип посмертної підготовки чи очищення перед воскресінням і остаточним судом, східне і західне християнство мають важливі спільні вчення. Їхні відмінності в першу чергу полягають у вираженні сумісних вірувань через різні богословські моделі та терміни, частково під впливом мовних і культурних впливів з часом. Але вони спільно підтверджують бажання Бога

¹⁸⁶ Carlton C. Purgatory and the Final Judgement of Christ. URL: <https://stjamesorthodox.org/purgatoryjudgement> (дата звернення: 26.05.2024).

¹⁸⁷ Eastern Orthodoxy and Roman Catholicism. P. 4.

викупити все людство й освятити душі для небесної слави після тимчасових наслідків смерті. Це формує важливу сферу базової екуменічної сумісності між їхніми відповідними традиціями ¹⁸⁸.

Незважаючи на відмінності в їхніх вченнях про проміжний стан, між східною та західною традиціями є спільні елементи. Обидва погоджуються, що існує проміжний стан між смертю та останнім судом, і обидва вірять у важливість очищення після смерті. Католицьке вчення про чистилище наголошує на необхідності спокутування тимчасових наслідків гріхів, тоді як православна традиція наголошує на постійному процесі очищення. Важливо зазначити, що відмінності у вченнях про чистилище не були великою перешкодою для єдності між Католицькою та Православною Церквами. Хоча все ще є теологічні питання, які потребують вирішення, є визнання того, що є багато того, що об'єднує дві Церкви як співхристиян. Продаж індульгенцій, який став головною проблемою в Західній Церкві під час протестантської Реформації, не став проблемою у Східній Церкві, оскільки вона не має доктрини чистилища ¹⁸⁹.

В останні десятиліття відбуваються екуменічні діалоги між Католицькою Церквою та різними протестантськими деномінаціями, а також Православною Церквою щодо загробного життя та стану душі після смерті. Ці обговорення мають на меті знайти спільну мову та порозуміння, визнаючи відмінності, але також визнаючи спільну віру в милосердя Бога та дієвість молитов за померлих. Однією з ключових сфер згоди між східним православ'ям і римо-католицизмом є віра в існування проміжного стану після смерті, коли душа проходить процес очищення. Обидві традиції також визнають важливість молитов за померлих і віру в те, що такі

¹⁸⁸ Carlton C. Purgatory and the Final Judgement of Christ. URL: <https://stjamesorthodox.org/purgatoryjudgement> (дата звернення: 26.05.2024).

¹⁸⁹ Tschlis S. What are some of the similarities and differences between Roman Catholic and Orthodox Christians? P. 9.

молитви можуть принести користь душам покійних ¹⁹⁰.

Отже, незважаючи на різні підходи до вчення про проміжний стан між смертю та воскресінням, у східної і західної традицій є спільні елементи. Обидві традиції визнають існування проміжного стану очищення для душ померлих перед остаточним судом. Вони спільно вірять у необхідність процесу очищення душі від наслідків гріхів після смерті. Обидві традиції наголошують на важливості молитов за померлих, вважаючи, що вони можуть допомогти душам у проміжному стані. У них спільна віра в сопричастя святих і духовну єдність між усіма віруючими, як живими, так і померлими. Як Західна, так і Східна традиції визнають проміжний стан як тимчасовий етап очищення, що підготовляє душу до воскресіння.

3.2. Відмінні елементи Східного та Західного вчення про чистилище

Католицька церква визначає чистилище як стан або місце, де ті, хто помирає в Божій благодаті та дружбі, але все ще недосконало очищені, повинні пройти процес очищення, перш ніж вони зможуть потрапити на небо. Католицька Церква вчить, що існує два догмати про чистилище: по-перше, що чистилище існує, і по-друге, що душам у чистилищі можна допомогти через Святу Літургію, молитви та добрі справи. Східна Православна Церква, з іншого боку, не має формальної доктрини чистилища, як це визначено Католицькою Церквою. Однак існує віра в посмертне очищення і дієвість молитов за померлих. Це вірування має деякі спільні риси з католицьким розумінням чистилища, але є й важливі відмінності ¹⁹¹.

¹⁹⁰ Youvan D. C. Understanding Purgatory in Catholic Doctrine: Theological Foundations and Spiritual Implications. 2024. P. 19.

¹⁹¹ Вчення Католицької Церкви про чистилище URL: <http://lpba.org.ua/vchennya-katolytskoji-tserkvy-pro-chystylysche/> (дата звернення: 31.05.2024).

Однією з ключових відмінностей між двома традиціями є природа посмертного очищення. У католицькій церкві чистилище розглядається як місце, де душі проходять процес очищення через вогонь. Це розуміння ґрунтується на схоластичній філософії, яка вплинула на розвиток вчення. Східна Православна Церква, з іншого боку, не має конкретного вчення про природу посмертного очищення. Хоча існує віра в ефективність молитов за померлих, немає конкретного вчення про місце чи стан чистилища ¹⁹².

Поняття чистилища та духовних випробувань після смерті були головними темами дискусій між Східною Православною та Римсько-Католицькою Церквами. Маючи певну подібність, традиції також відрізняються важливими богословськими деталями. Чистилище з'явилося пізніше в західній теології під впливом латинської правової думки, яка розглядала Бога як безстороннього суддю, який вимагає належних покарань. Тим часом східний погляд наголошує на індивідуальному духовному поступі до обожествлення ¹⁹³.

Католицьке вчення про чистилище ґрунтується на вірі в те, що віруючі мають гріховні борги, які необхідно погасити, перш ніж вони зможуть потрапити на небо. Згідно з цією доктриною, покарання за гріхи може бути як дочасним, так і вічним. Дочасні гріхи можна спокутувати через дочасне покарання в чистилищі, тоді як вічні гріхи породжують вічний борг, який можна погасити лише через вічне покарання в пеклі. Однак це вчення підриває достатність спокути Христа на хресті. Святе Письмо проголошує, що Христос через одну жертву назавжди зробив досконалыми тих, хто освячується (Євр. 10:14). Христос отримав у Своєму власному тілі все покарання, яке ми заслужили, задовольнивши

¹⁹² Вчення Католицької Церкви про чистилище URL: <http://lpba.org.ua/vchennya-katolytskoji-tserkvy-pro-chystylische/> (дата звернення: 31.05.2024)

¹⁹³ Догматичні різниці між Православ'ям і Католицизмом. Стаття друга: Чистилище і митарства. URL: <https://www.religion.in.ua/main/bogoslovya/15116-dogmatichni-riznici-mizh-pravoslavnyam-i-katolicizmom-stattya-druga-chistilishhe-i-mitarstva.html> (дата звернення: 30.05.2024).

справедливість Бога від нашого імені (Рим. 3:25-26; 2 Кор. 5:19, 21; 1 Пет. 3:18; 1 Ів. 2:2).). Коли Ісус вигукнув із хреста: «Звершилось!» (Ів. 19:30), Він заявляв, що борг сплачено повністю ¹⁹⁴.

Крім того, католицьке уявлення про те, що легкі гріхи спокутуються через тимчасове покарання в чистилищі, підриває серйозність гріха. Усі злочини та беззаконня є гріхами проти святого, вічного Бога (Пс. 51:4), і вони несуть вічний, а не дочасний борг (Єз. 18:4; Матв. 5–7; Рим. 6:23; Якова). 2:10). Доктрина про чистилище прямо не викладена в Біблії, як визнає Нова католицька енциклопедія. Католицизм повинен звертатися до пізніх традицій Отців, а не до свідчення Отця, Який милостиво забезпечив спасіння благодаттю через віру та покаяння в Христі (Мр. 1:14–15; Лк. 13:3; Ді. 17:30; Рим. 4:2–8, 5:1, 11:6; Еф 2:8) ¹⁹⁵.

Інтерпретація тексту 2 Мак. 12:38-46 та 1 Кор. 3:11-15 є ще однією сферою розбіжностей між двома Церквами. Католицька Церква вбачає в цих уривках докази вчення про чистилище, в той час як Східна Православна Церква – ні. Православна Церква тлумачить 2 Мак. 12:38-46 як приклад важливості молитви і милостині за померлих, але не як доказ стану очищення після смерті. Тлумачення 1 Кор. 3:11-15 також відрізняється. Православна Церква підкреслює важливість побудови на міцному фундаменті віри, а не вбачає в ньому натяку на процес очищення після смерті ¹⁹⁶.

Відповідно до Катехизму Католицької Церкви, чистилище є проміжним станом або місцем, де ті, «хто помирає в Божій благодаті та дружбі, але все ще недосконало очищені», повинні пройти «очисний

¹⁹⁴ What's the Difference between Eastern Orthodoxy and Roman Catholicism? What Is Wrong with Purgatory? URL: <https://www.equip.org/articles/whats-the-difference-between-eastern-orthodoxy-and-roman-catholicism-and-what-is-wrong-with-purgatory/> (дата звернення: 19.05.2024).

¹⁹⁵ What's the Difference between Eastern Orthodoxy and Roman Catholicism? What Is Wrong with Purgatory? URL: <https://www.equip.org/articles/whats-the-difference-between-eastern-orthodoxy-and-roman-catholicism-and-what-is-wrong-with-purgatory/> (дата звернення: 19.05.2024).

¹⁹⁶ Youvan D. C. Understanding Purgatory in Catholic Doctrine: Theological Foundations and Spiritual Implications. 2024. P. 6.

вогонь» перед тим, як зможуть увійти до «радості небес». Ця доктрина сягає своїм корінням у ранню Церкву, де молилися за померлих, а милостиня розглядалася як спосіб допомогти звільнити душі від їхнього мирського покарання в чистилищі. Однак лише в XII столітті термін «чистилище» вперше було використано, і лише в XIII столітті воно було офіційно визначено як римо-католицька доктрина на Другому Ліонському соборі ¹⁹⁷.

Православна церква, навпаки, не має вчення про чистилище. Натомість вони вірять у проміжний стан, як-от чистилище, але не вірять, що він тягне за собою страждання, як у католицькій традиції. За словами богослова та архієпископа Каллістоса Вера, «більшість, якщо не всі православні теологи відкидають ідею чистилища, принаймні в [римсько-католицькій] формі». Православна віра наголошує на важливості молитви за померлих і вірить, що молитви вірних можуть допомогти померлим у їхній подорожі на небо. Однак вони не вірять у чистилище так, як Католицька Церква ¹⁹⁸.

Католицька Церква вчить, що чистилище – це тимчасовий стан очищення для тих, хто помирає в стані благодаті, але все ще має прив'язаність до гріха або нерозкаяні плотські гріхи. Православна Церква, з іншого боку, вчить, що душа проходить особливий суд одразу після смерті, який визначає її долю в потойбічному світі. Немає потреби в окремому стані очищення, тому що душа або відразу з'єднується з Богом, або відправляється в Аїд чекати Страшного Суду. Ще однією відмінністю є розуміння ролі заступницької молитви та добрих справ. Католицька Церква вчить, що молитви і добрі справи віруючих можуть допомогти скоротити час перебування в чистилищі для померлих. Східна Православна Церква також вірить у силу молитви і добрих справ за померлих, але наголошує, що ці дії не можуть змінити конкретного вироку. Натомість вони можуть

¹⁹⁷ Eastern Orthodoxy and Roman Catholicism. P. 3-4.

¹⁹⁸ Там само. P. 4.

допомогти душі знайти спокій і розраду в потойбічному світі ¹⁹⁹.

Ідея чистилища поступово визначилася на Заході, починаючи з XIII століття. Папа Інокентій IV офіційно схвалив «місце такого очищення» у 1254 році. Пізніші собори говорили про «чистильні болі» і підтверджували доктрину, піддаючи анафемі заперечувачів у Триденті. Проте православ'я ніколи догматично не сприймало чистилище як місце, де душі пасивно караються перед небом. Основана на сатисфакції правова модель гріха та викуплення, що лежить в основі чистилища, не повністю узгоджується зі східною патристичною традицією ²⁰⁰.

Середньовічні проповідники зосереджували увагу на Божій справедливості та яскраво описували пекельні муки для грішників, що призводило до бажання серед пересічних віруючих знайти логічну лазівку для своєї совісті, обтяженої щоденними гріхами. У цей час вчення про стан померлих не було чітко визначеним, що змушувало багатьох вірити, що душа після особистого випробування потрапляє відразу в пекло або рай, або ж блукає в похмурому і безлюдному місці. Саме в цей час П'єр Ломбардський (1096-1160 рр.) намагався пояснити це питання. Він поділяв ідею підрахунку добрих і поганих вчинків померлої людини на особистому суді відразу після смерті і запропонував розрізняти звичайних віруючих, які не є ні повністю доброчесними, ні повністю поганими: помірно доброчесних (*mediocriter boni*), які завдяки заступництву родичів звільняються від покарання, і помірно поганих (*mediocriter mali*), які повинні бути покарані в очищувальному вогні (в чистилищі вогню), а заступництво може лише скоротити термін їх мук ²⁰¹.

¹⁹⁹ Youvan D. C. Understanding Purgatory in Catholic Doctrine: Theological Foundations and Spiritual Implications. 2024. P. 6.

²⁰⁰ Догматичні різниці між Православ'ям і Католицизмом. Стаття друга: Чистилище і митарства. URL: <https://www.religion.in.ua/main/bogoslovya/15116-dogmatichni-riznici-mizh-pravoslavvyam-i-katolicizmom-statyya-druga-chistilishhe-i-mitarstva.html> (дата звернення: 30.05.2024).

²⁰¹ Koval B. The polemics on the issue of purgatory between Eastern Orthodox and Catholic theologians on Ferrara Council (1438-1439): a historical-theological study. Adventist International Institute of Advanced Studies. 2020. P. 28-29

Значною віхою в розвитку вчення про чистилище став Флорентійський собор (1431-1449). Собор надав більш детальне формулювання концепції, підтвердивши існування очисного стану та практику Церкви молитися за покійних. Це допомогло ще більше зміцнити доктрину та її важливість у католицькій теології. Тридентський собор (1545-1563) був ще одним критичним моментом в еволюції концепції чистилища. Собор авторитетно визначив доктрину у відповідь на протестантську Реформацію. Воно підтверджувало існування чистилища та цінність молитов за душі в ньому. Рада також роз'яснила зловживання, пов'язані з продажем індульгенцій, які були головним предметом суперечок під час Реформації. Слідуючи за вченням Тридентського Собору, католицька церква продовжувала розвивати своє розуміння чистилища, зосереджуючись на його біблійних основах і теологічному значенні. У наш час Другий Ватиканський Собор і наступні катехитичні вчення підкреслили милосердний і очисний аспект чистилища, віддаляючи доктрину від середньовічних зображень фізичних мук ²⁰².

Однією з причин такої різниці є різне розуміння природи гріха та його наслідків. Католицька церква вірить, що гріх має як вічні, так і тимчасові наслідки, і що чистилище є способом спокутувати тимчасові наслідки гріха. Східна Православна Церква, з іншого боку, вірить, що гріх має лише вічні наслідки і що померлі повинні зіткнутися з наслідками своїх гріхів у потойбічному житті. Інша відмінність полягає в розумінні природи раю і пекла. Католицька церква вчить, що чистилище є тимчасовим станом і що ті, хто проходить чистилище, згодом потраплять на небеса. Східна православна церква, з іншого боку, вірить, що рай і пекло є вічними станами і що між ними немає проміжного стану ²⁰³.

²⁰² Youvan D. C. Understanding Purgatory in Catholic Doctrine: Theological Foundations and Spiritual Implications. 2024. P. 4-5.

²⁰³ Eastern Orthodoxy and Roman Catholicism. P. 4.

Православна Церква не має офіційного вчення про чистилище, як це визначено Римо-Католицькою Церквою. Проте Сповідання Досифея, прийняте Православним Синодом в Єрусалимі в 1672 році, підтверджує концепцію чистилища. Незважаючи на заперечення багатьма православними католицького погляду на чистилище, концепція очищення все ще знаходить свій шлях до православної теології. Православні вчені, такі як о. Думітру Станілоае підтверджує католицьку точку зору на чистилище, стверджуючи, що душі, які померли з недосконалим покайням, можуть бути перенесені з пекла до раю перед Остаточним судом через молитви вірних ²⁰⁴.

Згідно з католицькою теологією, чистилище - це місце, де "недосконало очищені" душі проходять очищення перед тим, як потрапити на небо. Він був чітко встановлений як католицький догмат лише в 13 столітті, коли Другий Ліонський собор визначив його як стан, через який людина задовольняє тимчасове покарання за гріхи. Це породило суперечливу практику індульгенцій, коли за гроші можна було купити відпустку з чистилища — чинник протестантської Реформації. Православ'я відкидає сатисфакцію та правові рамки, що лежать в основі чистилища. Однак він визнає посмертну подорож, пов'язану з духовними випробуваннями. Душі стикаються зі спокусою від демонів, які пригадують минулі гріхи під час останнього випробування. Це продовжує земну духовну боротьбу за перемогу Христа над смертю. Результат не гарантований — людина потенційно може потрапити в пекло. Але воно відрізняється від католицького чистилища, яке неминуче веде до раю ²⁰⁵.

Варто сказати, що православ'я не має офіційної доктрини чистилища, як це визначено Католицькою Церквою. Натомість православна церква

²⁰⁴ The Orthodox View of Purgatory Is Surprisingly Catholic. URL: <https://www.catholic.com/magazine/online-edition/the-orthodox-view-of-purgatory-is-surprisingly-catholic> (дата звернення: 19.05.2024)

²⁰⁵ Tsihchlis S. What are some of the similarities and differences between Roman Catholic and Orthodox Christians? P. 8-9.

наголошує на важливості молитов за померлих і вірі в проміжний стан після смерті. Згідно з православним богослов'ям, душі померлих проходять процес очищення та підготовки до остаточної зустрічі з Богом. Цей процес розглядається не як покарання, а як необхідна підготовка до Царства Небесного. Православна церква також визнає достатність спокути Христа на хресті та серйозність гріха. Проте Православна Церква не викладає концепції спокутування легких гріхів через тимчасове покарання в чистилищі. Натомість православна церква наголошує на важливості покаяння та прощення гріхів за життя ²⁰⁶.

Центральним для православ'я була віра в те, що остаточний суд відбувається після смерті. Оцінюється все життя людини з вічними наслідками, а не можливість посмертного покаяння. Марк Ефеський вважав, що чистилище загрожує аскетизму, пропонуючи запасні шанси на спасіння. Пекельні жахи краще мотивують живих, ніж тимчасова зала очікування. Він ретельно аналізував західні доказові тексти, знаходячи в них невідповідності. Погоджуючись з тим, що молитви допомагають мертвим, він заперечував, що це передбачає муки у вогні. Чистилище додавало непотрібні процедури між Божим прощенням і душами, ставлячи під сумнів першість божественного милосердя ²⁰⁷.

Східна Православна Церква не має формальної доктрини чистилища, але натомість вчить про подорож душі після смерті, яка включає період відносної свободи, митарства (випробування) і особливий суд. Після смерті душа має два дні відносної свободи для відвідування значущих місць на землі. Однак на третій день душа потрапляє в інші світи і стикається з легіонами злих духів, які звинувачують душу в різних гріхах, на які вони її

²⁰⁶ What's the Difference between Eastern Orthodoxy and Roman Catholicism? What Is Wrong with Purgatory? URL: <https://www.equip.org/articles/whats-the-difference-between-eastern-orthodoxy-and-roman-catholicism-and-what-is-wrong-with-purgatory/> (дата звернення: 19.05.2024).

²⁰⁷ Koval B. The polemics on the issue of purgatory between Eastern Orthodox and Catholic theologians on Ferrara Council (1438-1439): a historical-theological study. Adventist International Institute of Advanced Studies. 2020. P. 37-38.

спокушали за земного життя. Щоб уникнути нехайного прокляття, душа повинна пройти через двадцять митарств (випробувань), кожне з яких представляє окрему форму гріха. Тільки успішно пройшовши всі випробування і поклонившись Богу, душа може уникнути нехайного осуду²⁰⁸.

Після успішного завершення випробувань і поклоніння Богу, душа вирушає в 37-денну подорож. За цей час вона відвідує небесні царства і глибини пекла, але до сорокового дня залишається невизначеною щодо свого кінцевого призначення. Деякі душі можуть відчувати передчуття вічної радості і блаженства, а інші можуть боятися неминучого вічного покарання, яке повністю здійсниться після Страшного Суду²⁰⁹.

Екуменічні погляди на чистилище еволюціонували, оскільки різні християнські традиції досліджували свої богословські подібності та відмінності щодо життя після смерті. Традиційно протестантські реформатори відкидали католицьку доктрину через відсутність чіткої біблійної основи та зловживань навколо індульгенцій. Проте сучасні протестантські погляди більш нюансовані. Не приймаючи чистилище, як воно визначено католицькою теологією, деякі протестанти відкриті до таких концепцій, як проміжний стан, що передбачає посмертне зростання святості перед остаточним судом. Вони зосереджуються на чистилищі, яке представляє очищувальну любов і милосердя Бога, а не тимчасове покарання. Це вказує на потенційні сфери для діалогу²¹⁰.

В останні десятиліття інтенсивні екуменічні обміни досліджували традиційні відмінності, а також основні теологічні угоди щодо загробного життя. Дискусії спрямовані на сприяння взаєморозумінню, а не на верненню. І католики, і православні визнають, що різні вирази існують у

²⁰⁸ John the Wonderworker. *Life After Death*. P. 2.

²⁰⁹ Там само. P. 2.

²¹⁰ Youvan D. C. *Understanding Purgatory in Catholic Doctrine: Theological Foundations and Spiritual Implications*. 2024. P. 19-20.

богословській єдності через Христа. Основна увага приділяється визнанню спільної віри в незбагненну Божу милість і перемогу Христа над гріхом і смертю. Вся надія на те, що який би проміжний процес не відбувався, спрямований на воскресле життя в Божому царстві. Хоча формулювання відрізняються, головна суть підготовки душ до блаженного бачення є об'єднуючим пріоритетом ²¹¹.

Отже, Католицька Церква офіційно вчить, що чистилище – це тимчасовий стан або місце, де душі померлих з Божої ласки проходять очищення через вогонь перед тим, як потрапити на небеса. Це було визначено як доктрину в XIII столітті. Православна Церква не має офіційного вчення про чистилище, як його визначає католицизм. Однак вона вірить у проміжний стан, пов'язаний з духовними випробуваннями після смерті. Основні відмінності включають характер посмертного очищення – активне покарання в католицизмі проти природного наслідку в православ'ї. Також різняться погляди на молитви, які допомагають душам померлих.

Вчення про чистилище поступово розвивалася на Заході, починаючи з XIII століття. Вона була закріплена на вселенських соборах, таких як Ліонський і Тридентський, всупереч протестантській опозиції. Різні погляди стосуються розуміння природи гріха та його наслідків. Католики бачать тимчасові наслідки, які відпускаються в чистилищі, тоді як православ'я бачить лише вічні наслідки, з якими стикаються після смерті. Екуменічний діалог останніх десятиліть досліджував традиційні розбіжності, але також і спільні точки дотику, зосереджуючись на Божому милосерді та перемозі Христа, а не на примусових доктринах.

²¹¹ Youvan D. C. Understanding Purgatory in Catholic Doctrine: Theological Foundations and Spiritual Implications. 2024. P. 20.

ВИСНОВКИ

Під час написання дослідження було проаналізовано католицьке вчення про Чистилище у першому розділі. На основі аналізу текстів Святого Письма та дослідження розвитку цього вчення в історії Католицької Церкви можна стверджувати, що ідея чистилища не є вигаданою концепцією, а ґрунтується на біблійному підґрунті та вченні Ісуса Христа й апостолів про надію на життя після смерті.

Досліджено, що Католицька Церква, опираючись на Старий Завіт та християнську традицію, лише роз'яснила та систематизувала ідею чистилища, надаючи їй чітких формулювань у процесі історичного розвитку. Упродовж століть це вчення отримувало підтримку з боку Отців Церкви, які через глибокі богословські роздуми сприяли формуванню комплексного розуміння цієї концепції. Їхній внесок не лише поглибив богословський аналіз, але й надав доктринальній основі чистилища логічної структури, яка залишалася важливою для християнської спільноти.

Висвітлено, як ідеї про Чистилище згодом були формалізовані через підтримку церковної влади, що призвело до прийняття відповідного догмату. Цей догмат став важливою частиною католицького віровчення, яке має значення як для духовного життя окремих віруючих, так і для загального розуміння християнської надії. Водночас актуальність вчення про чистилище у сучасному суспільстві полягає у необхідності його правильного тлумачення та адаптації до умов сьогодення. Сучасне богослов'я продовжує розвивати це вчення, інтегруючи нові аспекти, які дозволяють краще зрозуміти його значення та роль. Для багатьох людей, які шукають відповіді на питання про загробне життя, чистилище є важливою темою, що потребує ясності та богословського пояснення.

Висновки цього дослідження свідчать про те, що вчення про митарства у православній традиції має неоднозначний статус. Воно не є догматизованим, тобто не входить до офіційного корпусу віровчення Православної Церкви. Водночас, це вчення, хоча й базується на певних святоотцівських традиціях і літургійних текстах, викликає багато питань у сучасному догматичному богослов'ї.

Проаналізовано, що, згідно з концепцією митарств, душа після смерті проходить через двадцять етапів випробувань, кожен із яких стосується певного виду гріхів, скоєних за життя. Ця ідея найбільш яскраво представлена у видінні блаженної Теодори, яке передано її духовному наставнику Григорію, учневі святого Василя Нового. У цьому видінні описується подорож душі через митарства, де вона зустрічається з ангелами, демонічними силами та споглядає наслідки гріховного життя, а також славу Божого Царства і блаженство святих. Видіння блаженної Теодори стало своєрідним образним викладом цього вчення та надало йому популярності в середовищі віруючих.

Продемонстровано, що у літургійних текстах та офіційних богословських документах немає прямого підтвердження такої концепції. Це зумовлює певну критику митарств, особливо з боку сучасних православних богословів. Основною причиною критики є те, що вчення про митарства не має чіткої біблійної основи, а його опис спирається переважно на апокрифічні чи напівлегендарні джерела. Сучасне православне богослов'я звертає увагу на необхідність більш точного розмежування між канонічними віровченнями та побожними традиціями чи видіннями окремих святих. Попри це, ідея митарств залишається важливою складовою народної побожності. Вона виконує важливу роль у духовному житті багатьох православних християн, нагадуючи про необхідність покаяння, морального очищення та підготовки до зустрічі з Богом. Також це вчення акцентує увагу на духовній боротьбі за спасіння, що є основою

християнського світогляду. Навіть якщо воно не визнається догмою, його символічна й етична значущість має велике значення для практики віри.

Отже, вчення про митарства у православній традиції є важливою, хоча й неоднозначною темою. Воно не має догматичного статусу, але продовжує впливати на духовність багатьох віруючих, формуючи їхнє ставлення до життя, гріха та спасіння. У сучасному контексті богослови мають розглядати це вчення з позиції критичного аналізу та збереження духовної спадщини, враховуючи його символічний зміст і вплив на формування християнського світогляду.

Побачено, що незважаючи на різні підходи до розуміння проміжного стану між смертю і воскресінням, східна та західна християнські традиції мають багато спільних елементів. Обидві визнають існування стану очищення для душ померлих перед остаточним судом, наголошуючи на важливості молитов за померлих, які можуть допомогти душам у цьому стані. Віра у сопричастя святих та духовну єдність між живими і померлими є ще однією об'єднавчою рисою цих традицій.

Окреслено, як Католицька Церква сформувала доктрину про чистилище як тимчасовий стан очищення, що було офіційно закріплено у XIII столітті та підтверджено на Ліонському і Тридентському соборах. Чистилище розглядається як місце або стан, де душі через очищувальний вогонь позбавляються наслідків гріхів перед входженням до небесного царства. Водночас православна традиція не має подібного офіційного догмату, однак визнає існування проміжного стану, який супроводжується духовними випробуваннями. Основною відмінністю є розуміння природи посмертного очищення: у католицизмі це активний процес покарання і очищення, тоді як у православ'ї це сприймається як природний наслідок гріха.

Описано, як історично, розвиток вчення про чистилище на Заході був зумовлений прагненням систематизувати уявлення про посмертну долю

душ. Західна традиція вбачає у гріху як тимчасові, так і вічні наслідки, що потребують очищення в чистилищі. Православ'я, натомість, акцентує на вічних наслідках гріха, визнаючи можливість спасіння лише через Боже милосердя. Ці різні підходи зумовили розбіжності у трактуванні посмертного стану, проте обидві традиції погоджуються в тому, що очищення є необхідним для досягнення повного сопричастя з Богом.

Узагальнено, що екуменічний діалог, який активно ведеться останніми десятиліттями, допомагає знаходити спільні точки дотику між цими підходами. Основний акцент робиться на милосерді Божому та перемозі Христа над гріхом і смертю. Замість зосередження на догматичних відмінностях, сучасні богослови намагаються шукати глибше розуміння того, як різні традиції описують один і той самий процес — очищення душі від наслідків гріха. Це створює простір для подальшого діалогу і взаємного збагачення.

Отже, вчення про проміжний стан є не лише предметом богословських дискусій, але й важливим елементом духовного життя християн. Незважаючи на відмінності в деталях, спільна віра у необхідність очищення та можливість молитовної підтримки для померлих підкреслює спільність основних християнських цінностей — любові, милосердя та надії на спасіння. Цей діалог між традиціями має великий потенціал для поглиблення розуміння посмертної долі душ у світлі християнської віри.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акерман Й. Утіха бідних душ / перекл. Василь Угринюк. Івано-Франківськ: Нова зоря, 2002. 112 с.
2. Бальтазар Г.У. Пасхальне таїнство / перекл. Наталія Лозинська. Львів: Місіонер, 2011. 280 с.
3. Бенедикт XVI. Енцикліка *Spe salvi* «Спасенні надією» (30 листопада 2007 р.). Львів: Місіонер, 2008. 64 с.
4. Бочаров Д. Реалії найвищого суду на провідній нитці теорії доказів. Дніпропетровськ: АМСУ, 2004. 28 с.
5. Віллен В., Хентен Я. «Друга книга Макавеїв» // перекл. Наталія Реуцька, В. Р. Фармер (ред.), Міжнародний Біблійний Коментар, II: П'ятикнижжя та історичні книги. Львів: Свічадо, 2017, С. 532-552.
6. Вчення Католицької Церкви про чистилище URL: <http://lpba.org.ua/vchennya-katolytskoji-tserkvy-pro-chystylische/> (дата звернення: 31.05.2024).
7. Гілл Дж. Флорентійський собор (Пам'ятки історично-богословської думки) / перекл. Маряна Прокопович, Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2016. 442 с.
8. Гілл Дж. Історія християнства / перекл. Катерина Новикова. Київ: Темпора, 2010. 560 с.
9. Гольбик Ф. Чистилище. Страждання, радощі та приятелі бідних душ / перекл. Любомира Довга, Львів: Місіонер, 1996. 144 с.
10. Горбань Р.А. Визначення світу в персоналістичному вченні Станіслава Бартніка. *Мультиверсум. Філософський альманах: Збірник наукових праць* / гол. ред. В. В. Лях. Київ: Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України, 2016. Вип. 9–10 (157–158). С. 100–110.

- 11.Гофф Ж.Л. Рождение чистилища / перекл. с фр. В. Бабинцева, Т.Краевой, Екатеринбург: У-Фактория, 2009.
- 12.Граффі Е. «Книга пророка Малахії» // В. Р. Фармер (ред.), Міжнародний Біблійний Коментар, III: Повчальні та пророчі книги / Львів: Свічадо, 2017. С. 587-597.
- 13.Дельєж Р. Нариси з історії антропології / перекл. Євген Марічев. Київ: Києво-Могилянська академія, 2008. 287 с.
- 14.Догматична конституція про Lumen Gentium [«Світло народів»] (21 листопада 1964) / Документи Другого Ватиканського Собору(1962 – 1965). Конституції, декрети, декларації. Коментарі / перекл. з лат. Український католицький університет, Львів: Свічадо 2014, с. 55-117.
- 15.Догматичні різниці між Православ'ям і Католицизмом. Стаття друга: Чистилище і митарства. URL: <https://www.religion.in.ua/main/bogoslovya/15116-dogmaticzni-riznici-mizh-pravoslavyam-i-katolicizmom-stattya-druga-chistilishhe-i-mitarstva.html> (дата звернення: 30.05.2024).
- 16.Єрусалимська Біблія. Новий Завіт і Псалми. Зі вступами і коментарями з «LA BIBLE DE JERUSALEM» / ред. о. Тарас Барщевський, перекл. о. Іван Хоменко. Львів: Свічадо, 2009.
- 17.Кадиш // сайт: moshiach.ru, 11 травня 2005, URL: https://moshiach.ru/lesson/prayer/1302_64_19.html (дата звернення: 03.09.2024).
- 18.Катехизм Католицької Церкви. Львів: Місіонер, 2002. 772 с.
- 19.Катехизм УГКЦ. Христос – наша Пасха. Львів: Свічадо, 2012. 333 с.
- 20.Козовик І. Антропологія, Івано-Франківськ: Івано-Франківський теологічний-катехитичний духовний інститут, 1997. 240 с.
- 21.Кузев В. Православне вчення про митарства як варіація посмертного шляху (сутність і витоки). *Українське релігієзнавство*. № 59. 2011. С. 115-124.

- 22.Леске А. «Євангеліє від Матея» / ред. В. Р. Фармер. Міжнародний Біблійний Коментар, IV: Євангелія та Діяння апостолів, Львів: Свічадо, 2019. С. 54.
- 23.Новел І. Книга Тови» / ред. В. Р. Фармер. Міжнародний Біблійний Коментар, II: П'ятикнижжя та історичні книги. Львів: Свічадо, 2017. С. 464-476.
- 24.Окуре Т. «Євангеліє від Івана», Міжнародний Біблійний Коментар, IV: Євангелія та Діяння апостолів / ред. В. Р. Фармер. Львів: Свічадо, 2019. С. 281-372.
- 25.Основи віри: 32. Господь Бог. Всесвіт. Людина, її земне, неземне та прийдешнє життя. URL: <http://hram.in.ua/biblioteka/osnovy-viry/97-book97/968-title1217> (дата звернення: 08.02.2024).
- 26.Папа Григорій I, *De vita et miraculis partum italicorum, et de aeternitate animarum*, URL: https://www.documentacatholicaomnia.eu/01p/0590-0604,_SS_Gregorius_I_Magnus,_Dialogorum_Libri_IVDe_Vita_et_Miraculis_...,_T.pdf.htm (дата звернення: 04.10.2024).
27. Паренте П. Богослов'я Христа, том 1 / перекл. Мирослав Іван Кардинал Любачівський, Львів: Стрім, 1995. 544 с.
- 28.Приготування до Сповіді. URL: <https://orthodox.net/confess/confession-20-torments.html> (дата звернення: 08.02.2024).
- 29.Святе Письмо Старого та Нового Завіту / перекл. о. Іван Хоменко, Львів: Місіонер, 2007.
- 30.Святий Августин, Сповідь / перекл. Юрій Мушака. Львів: Свічадо, 2016.
- 31.Спасуться всі: «?» чи «!». Про останні питання перед смертю. URL: <http://theologia.ucu.edu.ua/uk/dijalnist/10-podiji/535--spasutsja-vsi-qq-chy-qq-pro-ostanni-pytannja-pered-smertju> (дата звернення: 03.02.2024).
- 32.Стасяк С., Завіла Р.Я. Основи догматичного богослов'я / перекл.

- Орест Старко. Львів: Місіонер, 1997. 310 с.
- 33.Татаркевич В. Історія філософії: Т. 3: Філософія XIX століття і новітня / перекл. О. Гірний, Львів: Свічадо, 1999. 568 с.
- 34.Хома І. Нарис історії вселенської Церкви, Рим, 1990. 464 с.
- 35.Цігенаус А. Есхатологія: Майбутнє сотвореного в Бозі / перекл. Олександр Сметанін, Володимир Грицюк, Львів: Свічадо, 2006. 279 с.
- 36.Azkoul M. The Toll-House Myth: The Neo-Gnosticism of Fr. Seraphim Rose. 57 p.
- 37.Benedetto XVI. Udienza Generale // сайт: La santa sede, 12 січня 2011. URL: https://www.vatican.va/content/benedict-xvi/en/audiences/2011/documents/hf_ben-xvi_aud_20110112.html (дата звернення: 10.09.2024).
- 38.Berkhof L. Systematic Theolog. URL: <http://Biblicaltraining.org.htm> (дата звернення 30.11.2024).
- 39.Bernstein A. J. Contrasts between Roman Catholicism and Orthodoxy to Assist Orthodox in Better Understanding our Faith. 2021. 18 p. URL: <https://static1.squarespace.com/static/5e44554b0fffa302906a78f3/t/60e0d9b36b6bee29e11e7df3/1625348531684/CONTRASTS+BETWEEN+ROMAN+CATHOLICISM+AND+ORTHODOXY+.pdf> (дата звернення: 26.05.2024)
- 40.Boros L. Musterium mortis / перекл. Bernard Bialezki. Warszawa: Pax, 1977.
- 41.Carlton C. Purgatory and the Final Judgement of Christ. URL: <https://stjamesorthodox.org/purgatoryjudgement> (дата звернення: 26.05.2024).
- 42.Dictionnaire de théologie catholique / сайт: Internet Archive University of Toronto. URL: <http://archive.org.htm> (дата звернення: 05.11.2024).

43. Eastern Orthodoxy and Roman Catholicism. P. 5. URL: <https://calvin.edu/sites/default/files/migrated/dotAsset-cbde7792-2a98-4412-939d-bcd5077db11e.pdf>
44. John the Wonderworker. Life After Death. 7 p.
45. Koval B. The polemics on the issue of purgatory between Eastern Orthodox and Catholic theologians on Ferrara Council (1438-1439): a historical-theological study. Adventist International Institute of Advanced Studies. 2020. 50 p.
46. Pomazansky M. Orthodox dogmatic theology: a concise exposition. Tr. Rose S. 3 ed. Platina: St. Herman of Alaska Brotherhood, 2009. 540 p.
47. Puhalo L. The soul, the body and death. Dewdney: Synaxis press, 2015. 289 p.
48. Purgatory, Merits, and Orthodoxy. URL: <https://orthodoxchristiantheology.com/2018/06/27/purgatory-merits-and-orthodoxy/> (дата звернення: 01.06.2024).
49. Raner C. Przez Syna do Ojca / перекл. Anna Moravska, Kraków: Znak, 1979.
50. References for Toll Houses. 11 p. URL: <https://www.orthodoxroad.com/downloads/References-for-Toll-Houses.pdf>
51. Rose S. The Soul After Death. California, 2009. 152 p.
52. St. Theodora's journey through the aerial toll-houses. URL: <https://hrampg.org/en/word/works/205-st-theodora-s-journey-through-the-aerial-toll-houses.html> (дата звернення: 04.02.2024).
53. Stephen B. Catholicism & Orthodox Christianity. 3 ed. Chelsea House, 2009. 144 p.
54. Streza C. I. The orthodox eschatology the fulfilment of man's life in the experience of God's glory and love. *European Journal of Science and Theology*, August 2021, Vol.17, № 4, P. 33-42.

- 55.Sw. Tomasz z Akwinu, Suma teologiczna, tom 29 / перекл. Romuald Kostecki. London: Veritas, 1969.
- 56.The Orthodox View of Purgatory Is Surprisingly Catholic. URL: <https://www.catholic.com/magazine/online-edition/the-orthodox-view-of-purgatory-is-surprisingly-catholic> (дата звернення: 19.05.2024).
- 57.Thiel J. E. Time, Judgment, and Competitive Spirituality: A Reading of the Development of the Doctrine of Purgatory. *Theological Studies*, № 69, 2008. P. 741-785.
- 58.Tsichlis S. What are some of the similarities and differences between Roman Catholic and Orthodox Christians? 12 p. URL: <https://stpaulsirvine.org/wp-content/uploads/2020/10/Catholic-and-Orthodox-similarities-and-differences.pdf>
- 59.Wallas J. L. Purgatory. The logic of total transformation, Oxford: Oxford University Press 2012.
- 60.What's the Difference between Eastern Orthodoxy and Roman Catholicism? What Is Wrong with Purgatory? URL: <https://www.equip.org/articles/whats-the-difference-between-eastern-orthodoxy-and-roman-catholicism-and-what-is-wrong-with-purgatory/> (дата звернення: 19.05.2024).
- 61.Yancey P. W. Stations of Torment: The Legend of Theodora and the Aerial Toll-Houses. Synaxis Press, 2014. 77 p.
- 62.Youvan D. C. Understanding Purgatory in Catholic Doctrine: Theological Foundations and Spiritual Implications. 2024. 28 p. URL: <file:///D:/Programs/Desktop/download/UnderstandingPurgatoryinCatholicDoctrine-TheologicalFoundationsandSpiritualImplications.pdf>